

KULTÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferencíková, Ján Findra,
Juraj Glovňa, Robert Hammel,
Renáta Hlavatá, Ingrid Hrubani-
čová, Nicol Janočková, Ján Ka-
čala, Anna Maričová, Sibyla Mis-
lovičová, Jozef Mlacek, Slavomír
Ondrejovič, Matej Považaj, Mária
Šimková, Iveta Vančová, Pavol
Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 47 – 2013 – ČÍSLO 3

MISLOVIČOVÁ, Sibyla: Moderná ja- zyková poradňa	129
KUCHAR, Rudolf: <i>Krivda, krivý – kri- vé</i> a iné odvodené a synonymné slo- vá	132

DISKUSIE

OLOŠTIAK, Martin: O fungovaní kvantít v prevzatých slovách (na príklade vlastného mena <i>Hollywood</i> a jeho adjektívneho derivátu)	139
--	-----

Z HISTORICKEJ LEXIKY

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stre- dovekej slovenčiny s výkladom ná- zvov obcí a miest (39)	144
--	-----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

VALENTOVÁ, Iveta: Slovo <i>agát</i> a je- ho adaptácia v slovenčine a v terén- nych názvoch	153
---	-----

ROZLIČNOSTI

Nové prídavné meno <i>prorodinný</i> . M. P o v a ž a j	165
<i>Kde domov můj</i> . K. S e k v e n t	167

SPRÁVY A POSUDKY

Vzácné životné jubileum prof. PhDr. Pavla Žiga, CSc. M. P o v a ž a j	171
Nová knižka o slovenskej vete. M. P i s á r č i k o v á	174
Dve knihy o pamäti dvoch miest. J. K r š k o	176

SPYTOVALI STE SA

<i>Vertikulátor verzus vertikutátor.</i> K. Kálmánová	180
--	-----

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (37). J. Končálová	182
Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (3). M. Považaj	186

Z JAZYKOVÝCH RUBRIÍK

<i>Oveľa</i> (nie <i>d'aleko</i>) viac. S. Duch- ková	191
<i>Nadväzný</i> , v <i>nadväznosti</i> ... S. Duch- ková	191
<i>Datle</i> nie sú <i>d'atle</i> . I. Vančová	192

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej. Ročník 47, 2013, č. 3 (27. 6. 2013). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine za podpory grantu Ministerstva kultúry SR. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sýbyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radík. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 7,20 €, jednotlivé čísla 1,20 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/4012839. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačila Tlačiareň BEN&M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2013

Cena 1,20 €

Moderná jazyková poradňa

SIBYLA MISLOVIČOVÁ

V tomto roku si Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV pripomína 70. výročie založenia. Ústav vznikol v roku 1943 pod názvom Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU), v roku 1952 bol premenovaný na Ústav slovenského jazyka SAVU a od roku 1966 nesie súčasný názov. Jazykové poradenstvo je oblasťou, ktorej sa pracovníci ústavu venovali už od jeho vzniku. V roku 1971 vzniklo oddelenie jazykovej kultúry a terminológie, ktorého zámerom bolo sústrediť v jednom oddelení výskum v oblasti jazykovej kultúry a terminológie a spoluprácu s jazykovou praxou. Pracovníci oddelenia odvtedy v rámci jazykovej poradne poskytujú verejnosti rady týkajúce sa používania jazyka, a to telefonicky aj písomne.

Spôsob poskytovania rád verejnosti sa však najmä v posledných rokoch zmenil. Tradičné poradenstvo – telefonická jazyková poradňa funguje stále v podstate v nezmenenej podobe – každý pracovný deň v týždni v dopoludňajších hodinách. To, čo sa zmenilo, je písomné odpovedanie na otázky používateľov jazyka. Pôvodne išlo o dvesto až tristo listov ročne – klasickou poštou. Po vzniku elektronickej pošty, ale najmä po tom, čo sa súčasťou väčšiny domácností stal počítač napojený na internet, dopyt po odpovediach prostredníctvom e-mailov enormne vzrástol a pracovníci jazykovej poradne odpovedali každoročne na vyše dvetisíc e-mailových otázok.

Keďže záujem o služby jazykovej poradne permanentne rastie, nastal čas na modernizáciu a zefektívnenie jazykového poradenstva. Preto

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV uvítal ponuku spolupráce s portálom Sme.sk, z ktorej vznikol spoločný projekt elektronickej jazykovej poradne, pričom Sme.sk zabezpečuje technickú podporu a pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV zabezpečujú odborné jazykové poradenstvo.

Od začiatku februára 2013 začala verejnosti slúžiť moderná webová jazyková poradňa, ktorej cieľom je predovšetkým poskytnúť verejnosti databázu už vypracovaných odpovedí na otázky. V nej si sami používatelia jazyka môžu nájsť odpoveď, ktorú potrebujú, takisto majú možnosť opýtať sa na problém, ktorý zatiaľ nie je vyriešený v dostupných lexikografických a iných prácach (Krátky slovník slovenského jazyka, Slovník súčasného slovenského jazyka, Slovník slovenského jazyka, Pravidlá slovenského pravopisu, Slovník cudzích slov, Morfológia slovenského jazyka atď.).

Databáza „štartovala“ s počtom vyše 1000 vypracovaných odpovedí na rozličné otázky, po štyroch mesiacoch fungovania je v databáze už takmer 3000 odpovedí. Pri hľadaní odpovede na problém elektronickej poradne najprv ponúkne opytujúcemu sa vypracované odpovede na otázky, až sekundárne ho spojí s ústavom prostredníctvom onlinového formulára. Ten je adresovaný priamo pracovníkom poradne, ktorí na otázku odpovedia v najbližšom možnom čase (samozrejme, v závislosti od celkového počtu otázok). Všetky nové odpovede, ktoré by mohli zaujímať aj iných opytujúcich sa, stávajú sa súčasťou verejnej databázy sprístupnenej širokému okruhu používateľov. Okrem nových odpovedí pracovníci dopĺňajú aj vypracované odpovede z predchádzajúcich rokov. Jazyková poradňa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra verejnosti v súčasnosti poskytuje svoje služby prostredníctvom stránky jazykovaporadna.sme.sk.

V procese vytvárania webovej jazykovej poradne bola „hnacím motorom“ najmä vízia rýchlejšieho uspokojenia potrieb záujemcov o služby poradne na jednej strane, ale takisto nádej, že pracovníci poradne nebudú musieť odpovedať na otázky, ktoré už zodpovedané boli, a budú sa môcť sústrediť na nové otázky, ktoré zatiaľ neboli vyriešené. Na vysvetlenie treba uviesť fakt, že od vzniku oddelenia sa počet pracovníkov, resp. pracovníčok jazykovej poradne v podstate nezmenil, ale počet otázok sa mnohonásobne zvýšil. Pracovníci oddelenia sa však venujú aj iným výskumným úlohám, preto dúfali, že kolotoč opakujúcich sa otázok sa zastaví. Po spustení webovej poradne sa ukázalo, že realita je trochu iná – namiesto zníženia počtu

otázok záujem verejnosti o služby poradne sa ešte zvýšil, čo bolo spôsobené aj tým, že webovú jazykovú poradňu „objavili“ aj tí, ktorí ju predtým nevyužívali a len si chceli vyskúšať, ako to „funguje“. Navyše niektorí opytujúci nevyužili možnosť nájsť si odpoveď v databáze, prípadne v slovníkoch a príručkách sprístupnených na internetovej stránke ústavu, ale radšej sa spýtali prostredníctvom formulára. Treba však uviesť aj to, že úvodný nápor sa postupne zmierňuje a používatelia jazyka využívajú výhodu priamej odpovede z databázy bez čakania na odpoveď.

Okrem databázy odpovedí stránka ponúka aj „zábavu“ v podobe možnosti otestovať si vedomosti z oblasti pravopisu, morfológie a syntaxe a vytlačiť si „vtipný certifikát“ o svojej „jazykovej zdatnosti“. Aj to možno pokladať za moderný spôsob popularizácie problematiky jazykovej kultúry a vyvolať záujem o otázky jazyka aj v mladej generácii. Veríme, že „škola hrou“ možno prelomí názor, že slovenčina je niečo ťažko zvládnuteľné.

V tejto súvislosti treba spomenúť aj to, že záujem používateľov jazyka o zlepšovanie svojho jazykového prejavu je celospoločensky pozitívny jav, zároveň pre jazykovedcov je priamy kontakt s používateľmi slovenčiny veľmi dôležitou spätnou väzbou a inšpiráciou. Je teda len potešiteľné, že ľudom čoraz viac záleží na tom, aby sa prezentovali kultivovaným jazykovým prejavom, a že im otázky jazyka nie sú ľahostajné.

Na druhej strane však charakter niektorých otázok svedčí aj o tom, že niektorí používatelia jazyka sa málo orientujú v elementárnych pravidlách používania slovenského jazyka a nemajú skúsenosti s používaním výkladových slovníkov slovenčiny, t. j. napriek tomu, že vedia o existencii týchto slovníkov v knižnej podobe a o ich dostupnosti aj na internetovej stránke ústavu, nevedia ich používať. Možno by bolo užitočné, keby sa v základných školách v rámci predmetu slovenský jazyk zahrnula do učebných plánov aj práca s výkladovými slovníkmi a Pravidlami slovenského pravopisu, a to takisto s ich elektronickou podobou. Žiaci by sa naučili overovať si nielen pravopis, význam slov, správne skloňovanie a časovanie a podobne, ale pochopili by aj štýlové rozvrstvenie slovnej zásoby a to, ako si vybrať lexikálny prostriedok v závislosti od komunikačnej sféry. Predpokladáme, že by sa tým okrem iného dosiahlo to, že vyučovací predmet slovenčina by bol medzi žiakmi obľúbenejší a prestal by byť ne-naučiteľným strašiakom.

Na záver pokladáme za nevyhnutné zdôrazniť, že elektronickú jazykovú poradňu, spoločný projekt Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a skupiny Sme.sk, hodnotíme ako výrazný prínos ku skvalitneniu a zefektívneniu jazykovoporadenskej činnosti, teda priameho kontaktu jazykovedcov s verejnosťou, a veríme, že prispeje k zvyšovaniu jazykovej kultúry používateľov slovenského jazyka.

Krivda, krivý – krivé a iné odvodené a synonymné slová

RUDOLF KUCHAR

V *Žilinskej právnej knihe* (ďalej ŽPK) sa vyskytuje popri slovách *zázrosť*, *zázrivý*, *závist*, *závistlivý* aj slovo *krivé*. Zaujímá nás, čo majú a či vôbec majú uvedené slová niečo spoločné. V *Historickom slovníku slovenského jazyka* (ďalej HSSJ) sú doložené a aj spracované iba uvedené štyri výrazy, lexikálna jednotka *krivé* sa v ňom neuvádza. Aký je vlastne jej význam, čo v minulosti toto slovo označovalo a v akom vzťahu sú uvedené výrazy?

V slove *krivé* historicky ide o starú lexikálnu jednotku, siahajúcu do praslovanského obdobia. Jej pôvod možno vidieť v psl. koreni **krivъ*. Lexéma *krivé* sémanticky súvisí s výrazom *krivda*¹, t. j. jej obsahom je niečo zlé, konanie zlého, dopúšťanie sa niečoho nesprávneho, nespravodlivého, krivého, teda v konečnom dôsledku súvisela aj so slovom *lož*. Slovo *krivda* stálo vždy v opozícii k slovu *pravda*, malo teda opačný význam, čiže ako tvrdí Š. Ondruš (2005, s. 141), „nebola to rovnosť, ale ohnutosť, zakrivenie, krivda, nepravosť“. V dnešnej slovnej zásobe slovenčiny má toto

¹ Za zodpovedne a vedecky zdôvodnený (a spĺňajúci kritérium systematiky, pokiaľ ide o úplnosť postihnúť reality aj z právneho hľadiska) možno pokladať výklad slova *krivda* uvedený v Synonymickom slovníku slovenčiny (ďalej SSS) z roku 2000 na s. 218 v znení: čin al. stav, ktorý je v rozpore s právom a ktorého dôsledkom je poškodenie niekoho: bezprávie, príkorie, nespravodlivosť, ústrk, zlo, zastar. protivenstvo, neprávo.

viacvýznamové slovo okrem iných významov aj význam „nespravodlivý čin, ktorého dôsledkom je poškodenie niekoho; stav, ktorý nastane následkom takéhoto činu“ – jeho synonymami sú *bezprávie* a *neprávosť* (*Slovník súčasného slovenského jazyka* [ďalej SSSJ], H – L, s. 809).² Mnohé slová s týmto koreňom sa bežne používali už v staršom období vývinu slovenského jazyka. Slová s právnym obsahom zaznamenáva HSSJ³ najmä v heslách *krivomluvenie*, *krivoprisaha*, *krivoprisahanie*, *krivoprisažstvo*, *krivoprisažník*, *krivoprisažníctvo*, *krivoprisažný*, *krivosvedok* a v hesle adjektíva *krivý* 4. význam: nespravodlivý, falošný, nepravdivý v dokladoch: *krywu zalobu (podali)* z roku 1565 z obce Necpaly, *newidass kryweho swedectwy* v náboženskom spise Bystrická agenda 1585 a *kriwa prisaha* zo zbierky Cantus catholici z roku 1655, *swedkuw krywych a falessnych* Sprawa o kresťanské povinnosti..., 1696, *kriwa prisaha* Mravouka cnosti 18. st., no tento koreň je aj v exemplifikácii príslovky zakončenej na -e: *mluwil neprawe a krywe* z písomnosti z obce Ďurčiná z roku 1565. Dokladajú nám ich, ako vidíme, viaceré písomné pamiatky právneho a náboženského charakteru z predpisovného obdobia. *Slovník slovenského jazyka* (ďalej SSJ) zo šesťdesiatych rokov minulého storočia nám zachoval uvedením hesla *krivoprisaha* (s hodnotením zastar.) termín s významom „krivá, falošná prisaha“ a hesla *krivý* v 3. význame „nespravodlivý, falošný, nepravdivý“ niektoré staršie slovné spojenia: *k. súd*, *k. výrok*, *k-á prisaha*, *k-é svedectvo*, *k-é obvinenie* (SSJ 1, 1959, s. 772). V súčasných slovenských nárečiach sa dodnes zachovali napr. slová so sledovaným koreňom. V kartotéke slovenských nárečí sa vyskytuje na koreň *kriv-* niekoľko zaujímavých dokladov. Zaujali nás najmä v materiáli v hesle *skrivodlivý* s významom „nepravdivý, falošný“ dva z nich: *To bula skrivodlivá prisaha* z obce Kameňany v okr. Revúca a *Za pe-neze se dal na skrivodlivú prisahu* z obce Rochovce v okr. Rožňava. V diele K. Kálala a M. Kálala (1923, s. 273) sa zasa popri slove *krivda* uvádza výraz *krivodlivý* vidz *skrivodlivý* i *krivodník* s výkladom „nespravedlivý človek,

² Okrem slova *krivda* sa v slovníku spracúvajú tieto odvodeniny s koreňom *kriv-*: *krivdiť*, *krivdiťel*, *krivo* (prisl. 2. nezodpovedajúc pravde, skutočnosti; syn. falošne, nepravdivo: *k. svedčiť*, *prisa-hať*; *k. niekoho obviniť* nespravodlivo, *krivoprisažne*, *krivoprisažnícky*, *krivoprisažníctvo*, *krivopri-sažník*, *krivoprisažnica*, *krivoprisažníčka*, *krivoprisažnosť* a *krivoprisažný* s významom „kto krivo, nepravdivo prisahá“: *k. svedok* (porov. SSSJ, s. 810).

³ Reprezentačne je týmto koreňom v uvedenom slovníkovom diele (porov. HSSJ 2, 1992, s. 138 – 140) zastúpená práve právna terminológia.

utrhač“, navyše *skrivodlivec* i *skrivodník*, *skrivodlivý* s významom „nespravodlivý, utrhačný“.

Vráťme sa však k úvodnej otázke a k vysvetleniu súvislosti slov *zázrivý* a *zázrosť* so slovami s koreňom *kriv-*. Slová *zázrivý*, *zázrosť* dáva M. Majtán (2003 – 2004, s. 335) do súvislosti so slovami *závistný*, *závistlivý*, *závisť*, ktoré ich neskôr celkom nahradili. Slová *závisť*, *závistlivý* ako najstaršie do-ložené rovnomenne exemplifikácie hesiel zo ŽPK sú spracované v HSSJ (7, 2008, s. 213) s významom „pociťovanie nežičlivosti, nepravosti, nepriateľstva voči niekomu“ a „ktorý závidí niekomu“. Ide teda skutočne o slová s rovnakým významom? V prípade textov právneho zacielenia treba v týchto slovách vidieť skôr istý významový posun. Vzhľadom na skutočnosť, že tu ide o chybné, nenáležité použitie slovenských ekvivalentov, uprednostňujeme tu význam „krivoprišažný, krivoprišažníctvo“, zodpovedajúci nemeckému originálu.⁴ O nevhodnosti použitia slovenského ekvivalentu *závistlivý* je potom dobrým svedectvom použitie v nemeckom origináli dvojice slov *meineidig* a *falsch*,⁵ ktoré sa nachodia, hádam nie náhodou, napr. v texte paragrafu 326/268: *Cheyn scheppe(n) mak man von den schepphen ampt absetzen, er en sey maynaydik oder sey mit valsche begriffen* (Piirainen, s. 121): *Zadnego sudczy nemuoz wywrczy z stolicze nebo z gehu vrzadu, lecz by byl zawistliwy a neb w ffalschy nalezeny* (porov. Kuchar, 1993, s. 89). Od závisť, ktorá je pri textoch s náboženskou tematikou adekvátne pomenovaná, text právneho zamerania si však vyžadoval vyhovujúcejšie vyjadrenie nespravodlivého konania, ktoré bolo dôkladnejšie posúdené a aj potrestané, ako nedostatočne naznačuje slovo *závisť*. Išlo tu však už o zločin, najmä pre vypovedanie niečoho falošného, nepravdivého, krivého, a to ešte pred súdom. Takto sa to javí a konštatuje najmä v prípadoch termínov, resp. hesiel *krivoprišažne*, *krivoprišažníctvo*, *krivoprišažník*, *krivoprišažnica*, *krivoprišažníčka*, v ktorých prípade už nastupuje a figuruje séma „falošnosti“ vyjadrená *pred súdom/právom* (SSSJ, tamže, s. 810). Takto teda aj falošnosť možno pokladať

⁴ Ako o chybné preložených uvažoval o ich obsahovej stránke aj F. Ryšánek (1954, s. 760 – 762).

⁵ Ide tu v podstate o použitie dvojice blízkoznačných slov, typického štylistického prvku aj v nemeckom jazyku, zopakovaním inou formou toho istého obsahu: *er en sey maynaydik oder sey mit valsche begriffen* (porov. heslo *falsch* 1. >Betrug, Unredlichkeit< a heslo *meineidig*, Adj. >eidbrüchig, einen Falscheid schwörend< Papsonová, tamže, s. 250 a 481).

za krivosť, ohnutosť, ako o tom hovorí Š. Ondruš. Podobnosť s uvedeným obsahom citovaných lexém zisťujeme aj v slove *krivé*. Nachádzame ho v paragrafe 393/335, kde je v origináli aj tento text: *Waz der lazman vngerichtetz tut, do sol er seynem herren vmb antworten, auf daz gut er siczet* (Piirainen, s. 134), ktorý žilinskí prekladatelia pochopili a preložili trochu odlišne od obsahu originálu: *A czoz ten cztitel krziwego vdiela, to ma swemu panu za to odpowiedeti na tom zbozij, kdez sedi | Akýkoľvek prečin spoplatnený roľník urobí, za to musí lénnemu pánovi oponovať, na ktorého majetku má trvalé bydlisko...* Ide tu vlastne všeobecne o prečin, bezprávie akéhokoľvek druhu. Všeobecnosť tohto výrazu nás oprávňuje lexikálnu jednotku *krivé* spájať s lexikálnymi jednotkami *zázrivý*, *zázrosť*..., teda so slovami, tu termínmi, ktoré sa dostali do textov niektorých paragrafov stredovekého kódexu preloženého v Žiline s významom „krivoprisažný a krivoprisažníctvo“. Stalo sa tak vlastne viacmenej náhodne. Zatiaľ čo v prípade adjektíva *zázrivý* (§ 275/333) ide o text v podstate súhlasný s originálom: *Von dem maynayden. Welch man dez maynaydez über wunden wirt | O zazrzywem czlowieku. Kterzy czlo[wie]k gest zazrzywy a w tem bude nayden*, v paragrafe 75/17 prekladateľ text rozvinul. Žiadalo sa mu text doplniť, aby bol jednoznačnejší a vierohodnejší, aby zdôraznil obsahovú stránku predchádzajúcej výpovede, teda právny obsah a podstatu slov *meineid/falsch*....⁶ *kterehoz by pak obzallowali bezprawie (unrecht⁷ – v právnom súboji, teda pred súdom!) a nebo pom luwali skrze za_zrost | Welch vnrecht auf den man beredet wirt mit champh...*⁸

⁶ Pozri k tomu v hesle *kampf, kämpf* > gerichtlicher Zweikampf < *unrecht auf jn. mit kampf* *be reden* – Papsonová, 2003, s. 413. Porov. aj v slovníkovom diele Krenčeyová – Krenčey heslo *krivý* (svedectvo) falsch (Zeugenaussage), s. 596. Pozri tu (s. 782) aj heslo *prisaha krivá* Eidfalscher, Eidbruch (r), Falschbeeidigung (e), Falscheid (r), Meineid (r), Perjuratation (r) alebo *prisaha falošná* Eidfalscher, Falscheid (r).

⁷ Takýto prečin (faloš, krivoprisažnosť – *Falsch, Meineid*) sa trestal zvyčajne trestom smrti – hovorí o tom aj nasledujúci výpovedný text tohto paragrafu Magdeburského práva: *Is get ym an den leip* (porov. Piirainen, 1972, s. 72).

⁸ Časť textu *a nebo pom luwali skrze za_zrost* však doplnil prekladateľ – v origináli sa nevykytuje. Prekladatelia žilinského prekladu mali vo zvyku do textu pridávať niečo svoje – pozri v tejto súvislosti aj poznámku č. 6. Okrem uvedeného typickým prvkom ich práce bolo napr. vytváranie slovných dvojíc typu *volá a zve* (*wola a zowe*) s. 18 § 33/91; *gvalt a násilie, na reťaz vziať alebo sputnať* (*na rzetiez wzyti nebo sputnat*) s. 40 § 107/165; boží sa alebo sľubuje (*se ... bozy a_neb sľibuge*) s. 41 § 109/167 a pod.

Koreň *kriv-* bol v minulosti v našom jazyku pomerne frekventovaný. Svedčia o tom viaceré deriváty. Utvorené bolo a oddávna už existuje slovo *krivda*,⁹ známe a fungujúce dodnes s právnym významom „nespravodlivosť, príkorie, ublíženie, nepravosť“,¹⁰ ktoré sa použilo v staršej slovenčine v slovnom spojení *predložiť, pretendovať krivdu* so štylistickým hodnotením práv. s významom „podať sťažnosť, sťažovať sa“ (pozri HSSJ 2, s. 138, v hesle *krivda*). Rovnako ho zisťujeme v právnoterminologickom význame tohto diela aj v hesle *krivý 2. nespravodlivý, falošný, nepravdivý*, ďalšími ilustráciami z predpisovného obdobia: napr. v terminologickom spojení *podat' krivú žalobu* z písomnosti z Necpál z roku 1565. Existenciu právnoterminologického využitia uvedeného koreňa v minulosti a jeho pretrvanie, perspektívnosť potvrdzujú termíny *falošná prisaha, krivá prisaha*¹¹ alebo aj *krivé svedectvo*.¹² Dokladá ho napokon aj historický materiál z predpisovného obdobia slovenčiny napr. v slovnom spojení so slovom *svedok*.¹³ Uvedený koreň bol oddávna a je (ako vidíme na uvedených slovných spojeniach) doteraz pevnou súčasťou slovenskej právnej terminológie. Postarala sa o to stále a v každom čase, v minulosti i v súčasnosti, v jazykoch oddáv-

⁹ SSS, 2000, s. 218 tu má takýto výklad hesla *krivda*: čin al. stav, ktorý je v rozpore s právom a ktorého dôsledkom je poškodenie niekoho (s bohato doloženou synonymiou – *bezprávie, príkorie, nespravodlivosť, ústrk, zlo*; zastar. *protivenstvo, neprávo*), z ktorého vychádza prakticky výklad tohto výrazu v SSSJ (H – L), s. 809, znenia, ako uvádzame v poznámke č. 1.

¹⁰ Historický výskyt tohto slova a slovných spojení v staršej slovenčine pozri v HSSJ 2, 1992, s. 138.

¹¹ Krátky slovník slovenského jazyka (ďalej KSSJ; 2003 s. 159) v hesle *falošný 2. význame „dopúšťajúci sa podvodu, založený na ňom“* popri *falošný hráč, svedok* uvádza aj slovné spojenie *falošná prisaha* a v hesle *prisaha* (tamže, s. 588) slovné spojenie *krivá prisaha*.

¹² HSSJ 5, s. 573, v hesle *svedectvo* dokladá slovné spojenie *falošné, krivé svedectvo* s významom „nepravdivá výpoveď“ a v hesle *svedomstvo* slovné spojenie *falošné svedomstvo* s rovnakým významom „nepravdivá výpoveď“ – s. 576. Slovenskú právnickú terminológiu začiatku 20. stor. v konfrontácii s maďarskou právnickou terminológiou reprezentujú právne termíny s koreňom *kriv-* popri už spomenutých *krivda – mögrevidites, krivá prisaha – hamis eskü, krivé svedectvo – hamis tanúzás* ešte terminologické spojenia *krivá obžaloba – hamis vád a krivo prisahat' – hamisan esküdni* v slovníkovom diele V. Fajnora a A. Zátureckého (1923 s. 38). SSJ 4, s. 358, v hesle *svedectvo* uvádza slovné spojenia *krivé svedectvo* a *falošné svedectvo*.

¹³ Pozri v hesle *svedok* v HSSJ 5, s. 574, slovné spojenia *falošný, hamišný, krivý, neverný svedok* s výkladom „nepravdivý, nehodnoverný svedok“. Ide tu teda o krivoprisažného svedka, ktorý nepravdivo, falošne svedčí. V SSJ 4, s. 359, sa dokladá *krivý svedok* s výkladom tohto spojenia „ktorý falošne svedčí“. Perspektíva uvedeného slovného spojenia sa v súčasnosti naplňa v hesle *svedok* uvedením slovných spojení v KSSJ, 2003, s. 726: *krivý, falošný svedok „vypovedajúci nepravdu“*.

na prítomná, aktuálna séma *faloš*,¹⁴ *krivosť konania*, ktorú napokon môžeme nájsť aj v opozícii stojacom slove *lož* k výrazu *pravda*.¹⁵ O ďalšie nové slovné spojenia môžeme inventár spojení s týmto obsahom obohatiť z Remarquovho románu *Tiene v raji* (preklad do slovenčiny 1974, s. 220): *falošné obvinenie* a *krivá výpoveď*. Naostatok aj v *Synonymickom slovníku slovenčiny* (2000 – 2., opravené vydanie, s. 241) v hesle *lož* je výklad: „úmyselne nepravdivý, zavádzajúci výrok“¹⁶ (op. pravda), klamstvo, cigánstvo, nepravda, nepravdivosť, výmysel, luhanina, cigánčina“. Právny výraz *zázrosť* a iné odvodeniny od koreňa (zá)zriv- sa časom stali neproduktívnymi a dostali sa na perifériu slovenskej slovnej zásoby.

Náš exkurz do minulosti môžeme uzavrieť tým, že konfrontáciou historického a súčasného stavu v slovenskom jazyku sme zistili, že sledovaná problematika slov s použitím skúmaných starých koreňov *kriv-* a (zá)zriv- zo sémantického aspektu je jazykovo totožná, to značí, že sú v adekvátnom korelačnom vzťahu aj s pojmom *lož*, resp. s výrazmi *klam*, *klamstvo*.¹⁷ Potvrďuje to aj lexikografické spracovanie uvedených hesiel. Čo je podstatné, väčšina skúmaných slovných spojení pri definovaní ich významov operuje s pojmom *faloš*.¹⁸ Jeho obsahom, ako zisťujeme, je „neúprimnosť, pretváрка“, typická charakterová črta pre človeka uchylujúceho sa uviesť nepravdivé, klamné, skreslené informácie, teda tu vystupuje do popredia

¹⁴ Pozri heslo *faloš* v SSJ 1, s. 387.

¹⁵ Na tento vzťah upozornil Š. Ondruš (2003, s. 141) v konštatácii v inej súvislosti: „Kým slová *pravý*, *pravda*, *právo* a ich bohaté deriváty mali pôvodný význam rovný, rovnosť, praslovanské *lъъъ*, čiže *lož* malo práve opačný význam. Nebola to rovnosť, ale ohnutosť, zakrivenie, krivda, nepravosť.“ Potvrdením našich záverov je aj spracovanie hesiel *falošný* 2. dopúšťajúci sa podvodu, založený na podvode, nepravde, klame (op. pravdivý), podvodný, klamný, krivý, nepravdivý, krivoprisažný (týkajúci sa obyč. právnych, súdnych záležitostí): *krivá prisaha*, *nepravdivé obvinenie*, *krivoprisažné svedectvo* a *krivý* 3. založený na nepravde, podvode, krivoprisažný: *krivé*, *krivoprisažné svedectvo*, nepravdivý, falošný: *nepravdivé obvinenie*, *falošná prisaha*, nespravodlivý: *nespravodlivý súd* uvedených v SSS (2000). Tento výklad v podstate obsahovo vychádza z výkladu hesla *lož* uvedeného v pôvodnom vydaní SSJ 2, 1960, na s. 60 s prídavkom výrazu *cigánstvo*.

¹⁶ Vhodnejšie a primeranejšie (vzhľadom na právnické vyjadrenia a texty) by azda bolo v definícii použiť namiesto slova *výrok* výraz *tvrdenie*, resp. popri výroku uviesť aj tvrdenie.

¹⁷ Pozri v hesle *lož* v SSJ 2 (1960) a v SSS (2000) v rade synonym výraz *klamstvo* a výrazy *klam* (exemplifikáciu z Bojnic z roku 1614 – *mytník se klamu a faľše nedopustil a klam a lež* CS 18. st), *klamivosť* a *klamstvo* v HSSJ 2, s. 46 – 47.

¹⁸ Pozri heslo *faloš* v HSSJ 1, s. 349, s významami 1. neúprimnosť, pretváрка a 2. klamstvo, podvod, a iné slová s týmto základom.

najmä podvodné konanie človeka. Tento príznak, ako vidíme, je charakteristický pre termíny, ktoré pochodia z obidvoch skúmaných koreňov: *kriv-* a (*zá*)*zriv-*.

LITERATÚRA A PRAMENE

FAJNOR, Václav – ZÁTURECKÝ, Adolf: Právnický terminologický slovník. II. Časť slovensko-maďarská. Bratislava: Nákladom Právnickej jednoty na Slovensku v Bratislave. 197 s.

Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. Zv. 1. Bratislava: Veda 1991. 614 s.; zv. 2. Bratislava: Veda 1992. 616 s.; zv. 5. Bratislava: Veda 2000. 690 s. a zv. 7. Bratislava: Veda 2008. 542 s. (HSSJ)

KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny). Na základe slovníkov, literatúry aj živej reči spracovali KAR. KÁLAL – MIR. KÁLAL. Nákladom vlastným. Tlačou Slovenskej Grafie v Banskej Bystrici 1923. 1012 s. + 104 s. Praktická srovnávacia mluvnica česko-slovenská.

Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s. (KSSJ)

KRENČEYOVÁ, Anna – KRENČEY, Ivan: Nemecko-slovenský a Slovensko-nemecký prekladateľský slovník. Právo – Ekonomika. Neografia Martin: Vydavateľstvo Krenčey, CCJ-Fremdsprachenzentrum.

KUCHAR, Rudolf: Žilinská právna kniha (Magdeburské právo). Bratislava: Veda 1993. 133 s. + 10 s. obr. príloha.

MAJTÁN, Milan: Adjektívum *zázrivý* – proprium *ZÁZRIVÁ* v slovenčine. In: Folia Onomastica Croatica 12 – 13 (2003 – 2004), s. 335 – 338.

ONDRUŠ, Šimon: Pravda a lož. In: Slovenské pohľady 2005, č. 5, s. 135 – 141.

PAPSONOVÁ, Mária: Das Magdeburger Recht und das Silleiner Rechtsbuch. Wörterbuch zur deutschsprachigen Vorlage des Landrechts (1378) und zu ihrer Übersetzung (1473). Regensburger Beiträge zur deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft. Reihe B/Untersuchungen, Band 84. Herausgegeben von Bernhard Gajek. Frankfurt am Main – Berlin – Bruxelles – New York – Oxford – Wien, Peter Lang. Europäischen Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2003. 767 s.

PIIRAINEN, Ilpo Tapani: Das Stadtrechtsbuch von Sillein. Einleitung, Edition und Glossar von Ilpo Tapani Piirainen. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1972. 226 s. + Die Blätter 16b und 72a aus der Originalhandschrift des Stadtrechtsbuchs von Sillein aus dem Jahre 1378.

REMARQUE, Erich Maria: Tiene v raji. Martin: Slovenský spisovateľ 1974. 432 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1 – 6. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968. (SSJ)

RYŠÁNEK, František: Slovník k Žilinské knize. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954. 799 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1087 s. (SSSJ)

Synonymický slovník slovenčiny. Druhé, opravené vydanie. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 2000. 998 s. (SSS)

O fungovaní kvantity v prevzatých slovách (na príklade vlastného mena Hollywood a jeho adjektívneho derivátu)

MARTIN OLOŠTIAK

0. V druhom tohtoročnom čísle Kultúry slova I. Ripka publikoval text s názvom *Ešte raz o cezminovom lese v Amerike alebo Poznámky o vlastnom mene Hollywood a jeho adjektívnych derivátoch* (Ripka, 2013, s. 85 – 88). Keďže sa s jeho vývodmi nestotožňujeme, v nasledujúcom texte poukážeme na ďalšie skutočnosti, ktoré pri analýze tohto vlastného mena pokladáme za relevantné a ktoré autor citovaného článku neberie do úvahy, resp. ich nespomína. Toponymum *Hollywood* a jeho adjektívny derivát *hollywoodsky/hollywoodský* pritom považujeme za predstaviteľov jednej skupiny prevzatých vlastných mien, nejde nám teda o analýzu jedného osi-hoteného prípadu, ale pars pro toto o vysvetlenie jedného typu adaptácie.

Vzájomná interakcia jazykových súčastí (subsystémov) sa potvrdzuje aj v procese adaptácie prevzatých slov (apelatív i proprií). Adaptačný proces možno chápať ako viacrozmerný a komplexný jav, ktorého súčasťou sú čiastkové procesy prebiehajúce na elementárnejších úrovniach. Možno uvažovať o adaptácii lexikálnej jednotky na paradigmatickej, syntagmatickej, fónickej, morfematickej, morfologickej, slovotvornej, sémantickej, komunikačno-pragmatickej (štylistickej) i ortografickej úrovni (porov. Ološtiak, 2011a, s. 216 – 225). V prípade adaptácie *Hollywood* → *hollywoodsky/hollywoodský* ide primárne o interakciu fonologickej, morfonologickej a slovotvornej úrovne.

1. Predmetom článku I. Ripku je kritika dlhej výslovnosti *Hollywood* [holivúd]. Autor navrhuje krátku výslovnosť, pričom sa opiera o hlavný argument, že v angličtine sa daná slabika vyslovuje krátko: „Nepoznám nijaký anglický výkladový alebo prekladový slovník, ktorý by neodporúčal či „ne-

Štúdia je súčasťou riešenia grantovej úlohy *Komplexné spracovanie slovotvorby súčasnej slovenčiny (na materiáli Slovníka koreňových morfém slovenčiny)* (VEGA č. 1/0255/12).

predpisoval“ anglické substantívum *wood* vyslovovať ako [vud]. S krátkou samohláskou [u] sa vyslovovalo aj v priebehu celej histórie angličtiny“ (Ripka, 2013, s. 85; odkazujúc na A. Böhmerovú, 2007, s. 130).

V tomto prístupe sa však neberú do úvahy dve navzájom súvisiace skutočnosti, ktoré podľa našej mienky pri interpretácii skúmaného javu majú zásadný význam.

a) Vnútrojazykové okolnosti. Spôsob adaptácie (a teda aj transfonemizácie¹) v slovenčine **nie je jednostranne závislý od stavu vo východiskovom jazyku** (v tomto prípade ide o angličtinu). Preberajúci jazyk (L2), ktorý je v kontaktovom vzťahu aktívnejší, nemusí „brať ohľad“ na zákonitosti vo východiskovom jazyku (L1). V slovenčine sa adaptovala dlhá výslovnosť koncovej slabiky [-vúd], nie [-vud]; podobne napr. aj *Robin Hood* [húd]. Svedčí o tom aj frekvencia adjektívneho derivátu *hollywoodsky* oproti variantu *hollywoodský* (porov. časť 2). Argumentácia I. Ripku, ktorá sa opiera o medzijazykové zdôvodnenie (porov. aj časť b), automaticky počíta s priamočiarou závislosťou v smere L1 → L2. Inak povedané, jav v L2 autor zdôvodňuje podľa pravidiel L1, pričom však ani interpretácia pravidiel v L1 v prípade výslovnosti *Hollywood* nie je úplne akceptovateľná (porov. časť b). V tomto kontexte nemožno a priori odmietnuť analógiu bežného používateľa jazyka medzi ortografickou a ortoepickou podobou v slovách anglického pôvodu, ktorá je založená na tom, že grafémam **-oo-** zodpovedá fonéma [ú].

b) Medzijazykové zdôvodnenie. Zapochybovať možno aj o argumente, že v angličtine sa realizuje krátka výslovnosť [-vud]. Podľa vynikajúcej českej anglistky a foneticky A. Skaličkovej (napr. 1982) v angličtine je kvantita nestála vlastnosť a **závisí od kvality nasledujúceho konsonantu** (kvantita má v angličtine plurisegmentálny charakter). Preto namiesto protikladu kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť navrhuje terminologickú dvojicu longiornosť (relatívna dĺžka vokálu) – breviornosť (relatívna krátkosť vokálu). Keď sa krátky vokál ocitne pred lenisovým konsonantom (zjednodušene povedané: v slovenčine ide o znelý konsonant), tento krátky vokál sa vyslovuje dlhšie než pred fortisovým (neznelým) konsonantom, napr. *hit* [hit] – *hid* [hi·d], *rice* [rais] – *rise* [rar·z] (bodka označuje predĺženosť nositeľa slabičnosti;

¹ Transfonemizácia je adaptácia na zvukovej úrovni – primárne výmena fonémy východiskového jazyka za fonému či fonematický komplex preberajúceho jazyka (porov. Filipović, 1986; Ološtiak, 2007, s. 48 – 71).

porov. aj Lenhardt, 1981, s. 11; 1986), pričom tento jav však slovníky zväčša nezaznamenávajú.² Nestabilný status anglickej kvantity a jej plurisegmentálna determinácia má vplyv aj na realizáciu kvantity v slovenčine; porov. *hippies* angl. [hɹɪˌpiːz] → slov. [hipís], *quiz* angl. [kwɪˌz] → slov. *kvíz* [kvíz]. Tak je to aj v prípade, keď sa v angličtine breviorová hláska [ʊ] predlžuje vplyvom nasledujúceho lenisového konsonantu [d], aj preto môžu slovenskí komunikanti vnímať túto slabiku ako dlhú a aj preto sa do slovenčiny breviorové [ʊ] v propriách typu *Robin Hood* a *Hollywood*, ako aj v ďalších toponymách zakončených na *-wood* (napr. *Brentwood*, *Brownwood*, *Cockwood*, *Eastwood*, *Glenwood*, *Kentwood* a mn. i.) transfonemizuje na slovenský dlhý vokál [ú], teda *Robin Hood* angl. [hʊˌd] → slov. [húd], *Hollywood* angl. [hɒliwʊd] → slov. [holivúd]. Ako vidieť, aj takto medzijazykovo možno prispieť k vysvetleniu skutočnosti, prečo v slovenčine v tomto prípade adaptácia prebehla práve takýmto spôsobom. Nespoliehame sa teda len na odvolávky k úzu, ktoré I. Ripka spochybňuje.

2. Tvorenie adjektív od prevzatých toponým je na uplatňovanie kvantity zvlášť citlivé. Touto otázkou sa zaoberali viacerí autori, pričom ich názory varírujú od návrhu dôsledne uplatňovať písanie podľa výslovnosti predchádzajúcej slabiky *-ský/-sky* (Palkovič, 1975) až po jednotné písanie *-ský* podľa pravopisu (Sekvent, 2002, 2005), resp. uvádzajú sa ďalšie argumenty v prospech podoby *-ský*, ako je to aj v prípade derivátu od názvu *Hollywood* (Ripka, 2008, 2013).

I. Ripka teda obhajuje podobu derivátu *hollywoodský* s dlhým nositeľom slabičnosti v slovotvornom formante, v prípone *-ský*. V úze však jednoznačne prevláda podoba *hollywoodsky* (porov. tabuľku, v ktorej sú zachytené výskyty v Slovenskom národnom korpuse v dvoch verziách).

Korpusová verzia	Lemma – výskyty		Percentuálne vyjadrenie pomeru
	hollywoodsky	hollywoodský	
prim-6.0-public-vyv (313 465 778 pozícií)	1 602	104	6,5 %
prim-6.0-public-all (1 155 742 085 pozícií)	9 685	367	3,8 %
s-hovor-4.0 (2 611 504 pozícií)	2	0	----

² Napr. Longman Pronunciation Dictionary a The Oxford Modern English Dictionary uvádzajú podobu [hɒliwɒd].

Ako vidno, v korpusovej verzii prim-6.0-public-vyv výskyt lemmy *hollywoodský* dosahuje 6,5% výskytu lemmy *hollywoodsky*, v korpusovej verzii prim-6.0-public-all je tento pomer ešte výraznejší: 3,8 %. Aj tieto údaje svedčia o jednoznačnej prevahe podoby *hollywoodsky*, pričom treba zdôrazniť fakt, že sú to výskyty v písaných textoch. V písanej podobe sa explicitný ukazovateľ kvantity poslednej slabiky tvarotvorného základu nevyskytuje, ale uplatnenie formantu *-sky* je determinované kvantitou z hovorenej podoby jazykového kódu.

Pri tvorení adjektív od prevzatých toponým, pri ktorých sa kvantita v písanej podobe neoznačuje dĺžňom, môžu vzniknúť pochybnosti, ktorý sufixálny variant (základný *-ský* alebo neutralizovaný *-sky*) sa uplatní. Tieto prípady sme preto rozdelili do viacerých skupín: tvorenie s variantmi (typ *Sheffield* → *sheffieldský*/*sheffieldsky* a typ *Chard* [čárd] → *chardský* [čarc-ki]/[čárcki]) a tvorenie bez variantov, kde ako emblematický uvádzame práve príklad *Hollywood* → *hollywoodsky* (Ološtiak, 2011b). V prípade tvorenia adjektív od toponým na *-wood* sa teda jednoznačne preferuje krátky variant formantu *-sky*, ktorý je výsledkom pôsobenia centrálného fonologického javu – neutralizácie fonologického protikladu kvantitatívnosť/nekvantitatívnosť (tzv. pravidla o rytmickom krátení).

I. Ripka, K. Sekvent a i. v záujme paušálneho kodifikovania sufixu *-ský* (aj na úkor variantu *-sky*) preferujú „ideálny“ stav jednoty, no jazyková prax je iná. Nevidíme preto dôvod, prečo by mala byť jednostranne uprednostnená práve ortografická podoba, na základe ktorej by sa naozaj uplatňoval len sufix *-ský*. Spisovná slovenčina sa rovnocenne používa v písanej aj v hovorenej podobe, v opticko-vizuálnych i v akusticko-auditívnych komunikačných kanáloch. Dôležitosť hovorených komunikátov pritom stále narastá, preto sa nazdávame, že kodifikačné diela, slovníky, encyklopédie, ako aj vedecké či odborné články adresované verejnosti by mali túto skutočnosť brať do úvahy. Viaceré z nich tak uvádzaním podoby *hollywoodsky* aj robia, napr. Pravidlá slovenského pravopisu, Slovník súčasného slovenského jazyka (prehľad uvádza I. Ripka v citovanom texte).

Možno uzavrieť, že argumenty I. Ripku (2013) v prospech výslovnosti *Hollywood* [holivud] a v prospech derivátu so základným sufixálnym variantom *-ský* (*hollywoodský*) sú nedostatočné, neberú ohľad na jazykovú realitu v slovenčine a – dolníkovsky formulované – nemajú oporu ani v reflexívnej, ani v pragma-

tickej logike nazerania na jazykové javy. Preto autorove konštatácie o nevyhnutnosti úpravy či „potrebnej zmene“ súčasnej kodifikácie pokladáme za neodôvodnené. Ako sme sa snažili dokázať, variant *hollywoodsky* možno zdôvodniť nielen výraznou frekvenciou v úze, ale aj medzijazykovo na úrovni kontaktového vzťahu angličtina – slovenčina a vnútrojazykovo prostredníctvom fungovania centrálného fonologického javu – neutralizácie kvantity v slovenčine.

LITERATÚRA

- BÖHMEROVÁ, Ada: K problematike preberania anglických vlastných mien do slovenčiny. Úvahy nad novým slovníkom. In: Jazykovedný časopis, 2007, roč. 58, č. 2, s. 117 – 132.
- DOLNÍK, Juraj: Jazykový systém a kodifikácia. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 2, s. 106 – 113.
- FILIPOVIČ, Rudolf: Research guidelines for Analysing Anglicisms in Serbo-Croatian. In: English in contact with other languages. Studies in honour of Broder Carstensen on the occasion of his 60th birthday. Eds. W. Viereck – W. D. Bald. Budapest: Akadémiai Kiadó 1986, s. 333 – 343.
- LENHARDT, Ján: Konfrontačná fonetika anglických a slovenských hlások. Bratislava: Univerzita Komenského 1981. 132 s.
- LENHARDT, Ján: Vokálna kvantita v súčasnej angličtine a jej prepis v slovenčine. In: Slovenská reč, 1986, roč. 51, č. 2, s. 96 – 101.
- OLOŠTIAK, Martin: Jazykovoštruktúrne a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprií v slovenčine). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2007. 226 s.
- OLOŠTIAK, Martin (2011a): Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s.
- OLOŠTIAK, Martin (2011b): Slovotvorba prevzatých vlastných mien v slovenčine. IV. Tvorenie prídavných mien od zemepisných názvov. In: Kultúra slova, 2011, roč. 45, č. 6, s. 321 – 336.
- PALKOVIČ, Konštantín: Pravopis adjektív typu *haagsky*. In: Slovenská reč, 1975, roč. 40, č. 6, s. 359 – 361.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. Dostupné aj na: <<http://slovník.juls.savba.sk/>>.
- RIPKA, Ivor: Zemepisné názvy. Obyvateľské mená. Bratislava: Ottovo nakladateľstvo 2008. 144 s.
- RIPKA, Ivor: Ešte raz o cezminovom lese v Amerike alebo Poznámky o vlastnom mene *Hollywood* a jeho adjektívnych derivátoch. In: Kultúra slova, 2013, roč. 47, č. 2, s. 85 – 88.
- SEKVENT, Karel: Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine. Prešov: Náuka 2002. 111 s.
- SEKVENT, Karel: Morfematické aspekty slovenských adjektív na *-ský/-sky* odvodených od francúzskych zemepisných názvov. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 4, s. 228 – 234.
- SKALIČKOVÁ, Alena: Fonetika súčasnej angličtiny. 2. vyd. Praha: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 288 s.
- The Oxford Modern English Dictionary. Ed. J. Swannell. Oxford: Oxford University Press 1995. 1287 s.
- WELLS, J. C.: Longman Pronunciation Dictionary. Harlow: Pearson Education Limited 2000. 870 s.

Z HISTORICKEJ LEXIKY

Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladom názvov obcí a miest (39)

RUDOLF KRAJČOVIČ

nesluša, f., topon. apel. spoločnosť, ktorá nedodržiava zvyky okolia, zaužívané pravidlá slušnosti a pod., apel. od koreňa *nesluš-*, ten od adj. *neslušný* príp. f. *-a* (vplyvom apel. *osada*), v sloven. adj. *neslušný* má aj význam „spoločensky neprijateľný“, porov. aj SSN II. 419, adj. *neslušný* hist. doložené vo význame „spoločensky nevhodný, neprístojný“ v 17. stor., HSSJ II. 554 (stčes. *neslušný* nenáležitý, poľ. *nieśluszny* neoprávnený atď.); p. heslo *neslušný*. – *Nezlusa* 1367, *Neszlusa* 1438, *Neslussa Walachorum* 1598, *Neszlussa* 1773, *Nesluša* 1920, dnes *Nesluša*, obv. Kysucké Nové Mesto; názov motivovaný nevhodným správaním osadníkov, ktorí nebrali ohľad na zvyky osadníkov v okolí; s prihliadnutím na záznam z r. 1598 *Neslussa Walachorum* možno usúdiť, že to mohli byť prisídlení obyvatelia valaského pôvodu, ktorí tu žili podľa svojich zaužívaných zvykov, čo sa v slovenskom okolí hodnotilo ako nevhodné, neslušné správanie, a nových osadníkov posudzovali ako neprispôsobivých; no s prihliadnutím na to, že záznam *Neslussa Walachorum* je až z roku 1598 a najstarším záznamom je z r. 1367 záznam *Nezlusa*, čiže pôvodná usadlosť bola založená už pred príchodom valaského obyvateľstva, a to ako laznička usadlosť (názvy zachovaných lazov sa uvádzajú vo VSO II. na s. 293), možno reálne predpokladať, že to boli lazníci, ktorí sa po založení usadlosti správali nevhodne, neslušne, a to okoliu dalo podnet založenú lazničku usadlosť nazývať hanlivo *Nesluša*; názov sa ustálil už pred príchodom nových osadníkov valaského pôvodu a ako názov lazničkej obce pretrval v pôvodnej forme dodnes.

Názov možno vyložiť aj od koreňa *nesluša-* v hist. slovese *neslušať* vo význame „nepočuť, nepočúvať“ (k tomu Mch. 558) a hist. názov *Nesluša* bol by motivovaný tým, že okolie založenú usadlosť chápalo ako utajenú

usadlosť, o ktorej nebolo nič počuť, čo iste spôsobilo to, že obec založili v horskom zalesnenom údolí s vrchovinným chotárom (dnes s n. v. 360 – 875 m).

neslušat', hist. verb. nepočuť, nepočúvať (porov. srb., chorv. *sluša*ti počúvať, Skok III. 288); p. heslo *nesluša*.

neslušný, -á, -é, adj. kto nerešpektuje zaužívané pravidlá slušnosti, v sloven. náreč. aj vo význame „spoločensky neprijateľný, neprístojný, SSN II. 419; p. heslo *nesluša*.

nezvada, hist. apel. **nezvady**, pl., pokojné spolunažívanie, bez sporov, slovných hádok a pod., apel. utvorené od apel. *svada* hádka, spor, v sloven. dnes *zvada* (po zmene *sv-* na *zv-*) v tom istom význame; apel. v znení *svada* je doložené v 15. stor. a v znení *zvada* v 16. stor., HSSJ VII. 410 (stisloven. *svada* svár, hádka, stčes. *zváda* spor atď.), so zápor. príp. *ne-* (k tvorbe porov. *nesvár*, *nepokoj*, *nesúlada* a i.); p. heslo *svada*. – *Nouum Naswod* 1269, *Nazuad* 1278, *Nazwad* 1318, *Naszvad* 1773, *Nasvad* 1920, *Nesvady* 1948; motiváciou vzniku názvu bolo spokojné spolunažívanie sloven. osadníkov medzi sebou i s osadníkmi blízkych osád obývaných stmaď. a germ. obyvateľstvom; blízkosť usadlosti stmaď. prisťahovaných obyvateľov dokazuje archeol. nález stmaď. hrobu z 10. stor. a názov zaniknutej osady *Lék* (*Leek* 1317, v blízkosti stisloven. usadlosti *Nesvady*) utvorený od maďar. apel. *lék* otvor, názov zrejme motivovaný neďalekým prameňom termálnej vody; o prítomnosti germ. osadníkov svedectvo podáva blízky názov nem. pôvodu *Guta* (1268) – dnes *Kolárovo* – utvorený z nem. apel. *Gut* s významom „majetok, vlastníctvo“; prítomnosť slovan. a stisloven. etnika dokazuje jednak archeol. nález slovan. sídliska z 8. stor., jednak nález slovan. sídliska a pohrebiska z veľkomoravskej doby, prítomnosť už stisloven. etnika dokazuje nález stisloven. sídliska a pohrebiska z 9. až 12. stor. (VSO II. 294); tieto fakty súčasne dokazujú, že stmaďar. záznamy v prepise *Naszvad* (1269, 1278 atď.) vznikli skutočne pomaďarčením názvu stisloven. pôvodu *Nezvady* vyrovnaním slabík *ne-va* na *na-va* a odsunutím koncového -y (k tomu p. St.SJ II. 307); názov v novej úprave *Nesvady* sa zaužíval.

neverec, m., **neverci**, m. pl. kto v niečo neverí, neveriaci v Boha, v sloven. *neverec* človek, ktorý neverí, apel. doložené v 18. stor., HSSJ II. 576 (čes. *nevěrec*, poľ. *niewierzący*, k názvu poľ. *Niewierz*, Koz.Bad. II. 74 atď.); p. heslo *neveriť*. – *Neuer*ci 1156, *Neuer* 1295, *Newery* 1372, *Newericze* 1773,

Neverice 1920, dnes *Neverice*, obv. Zlaté Moravce; podľa najstaršieho záznamu názov pôvodne znel *Neverci*, čiže bol utvorený od tvaru pl. *neverci* v religióz. význame „usadlosť neveriacich v kresťanského Boha“; vzhľadom na to, že obec vznikla pri dôležitej ceste smerujúcej od nitrianskeho hradu do oblasti, kde sa ťažilo zlato (p. heslo *zlato*), možno predpokladať, že usadlosť obývali pohanskí strážcovia a že to mohli byť Pečenehovia (k tomu p. St.SJ II. 310 s lit.) v službách uhorského kráľovského dvora; napokon reálnosť výkladu názvu zvyšuje skutočnosť, že obec v čase jej vzniku a raného rozvoja patrila ostrihomskému arcibiskupstvu (VSO II. 294), čiže pôvodná usadlosť bola pod dozorom cirk. vrchnosti zrejme s cieľom priviesť nekresťanských usadlíkov ku kresťanstvu; z hist. sloven. názvu *Neverci* (1156) v stmaďar. po odsunutí koncového *-ci* vznikol názov *Never*, v sloven. prostredí už v stredoveku topon. príp. *-ice* vznikla podoba názvu *Neverice*, ktorá sa zaužívala.

neveriť, verb. nemať dôveru, v náboženskom zmysle neveriť v Boha, neuznávať religiózne učenie o ňom a pod.; p. heslo *neverec*.

nevidieť, verb. nevnímať zrakom, nevidieť niečo pre nejakú prekážku, pre hustý les, pletený plot a pod.; p. heslá *nevidza*, *Nevidzane*.

nevidza, f., topon. apel. niečo z diaľky neviditeľné pre nejakú prírodnú alebo inú prekážku (od koreňa *vid-* v slovese *vidieť* so zápor. predponou *ne-* konc. *-dza* z psl. *-dja* po psl. zmene *dj* na *dž* ako v slovách *medza*, *sadza* a pod., v názve *Prievidza*); p. heslo *Nevidzane*.

Nevidzane, pl. **Nevidz'ane**, hist. pl. ľud. živý názov obyvateľov, ktorých obydľia z diaľky nevidno pre hustý les najmä v čase raného rozvoja založenej osady (od koreňa *nevid-* v slove *nevidieť* s obyvat. kolekt. príponou *-'ane*, psl. *-jane* s psl. zmenou *dj* na *dž*; p. heslá *nevidieť*, *nevidza*. – *Nywg* 1229, *Neuegen* 1332, *Nouidzen* 1337, *Neuygen* 1382, *Neydczen* 1444, *Nevizin* 1773, *Newidzany* 1808, *Nevidzany* 1920, dnes *Nevidzany*, obv. Prievidza; názov motivovaný založenou osadou, ktorú z cesty nebolo dobre vidieť pre jej polohu v doline vodného toku, hlavne však pre hustý les v jej blízkom okolí; reálnosť výkladu názvu obce *Nevidzany* s vysoko-horským chotárom (s n. v. 338 – 1146 m) zvyšuje názov neďalekého mesta *Prievidza* utvorený od topon. apel. *pr'ěvidza* s kontrastným významom „založená usadlosť, ktorú z cesty dobre vidieť“; viac v hesle *prievidza*. – *Newic* 1113, *Nyweg* 1234, *Neuedi* 1418, *Newiczany* 1773, *Nevidzany* 1920, dnes *Nevidzany*, obv. Zlaté Moravce; najstaršie záznamy názvu tej-

to obce možno čítať *Nevidz'a*, pravda, ak nejde o odsunutie koncového -'ane v staromaďarčine pričinením pisárov; motiváciou vzniku názvu bola tá istá skutočnosť ako motivácia predchádzajúceho názvu, t. j. usadlosť, ktorú pre hustý les z cesty dobre nevidieť, svedectvo o tom podáva názov susednej obce *Tajná* (*Taina* 1075, *Tayna* 1209) utvorený z adj. *tajný* vo význame „skrytý, utajený“, t. j. názov motivovaný polohou založenej usadlosti v priestore obkľúčenom hustým lesom, pre ktorý založenú osadu z diaľky nebolo dobre vidieť; neskôr topon. príp. -any vznikla dnešná podoba názvu *Nevidzany*, ktorá sa zaužívala.

nevôľa, hist. apel. nesloboda, poddanstvo, bieda, v sloven. nevôľa nesloboda, otroctvo i nešťastie, trápenie, v náreč. apel. nevôľa má iba význam „nevoľnosť v súvislosti s nemocou“, prípadne „epilepsia“, SSN II. 428, apel. *nevôľa* v hist. význame „poddanstvo, bieda, trápenie“ doložené v 17. a 18. stor., HSSJ II. 580; od apel. *vôľa* sloboda, oslobodenie (viac v hesle *vôľa*) so zápor. časticou *ne-* (k tvorbe porov. heslá *nesluša*, *nesvada*); p. heslo *nevoľný*.

nevoľný, -á, -é, adj. nie voľný, obmedzovaný v pohybe najmä prírodnými prekážkami, strmými skalami, prudkými vodnými tokmi a pod. (od koreňa *vol-* vo *vôľa* vo význame „voľnosť, sloboda“ s adj. príp. -ný a zápor. časticou *ne-*) v sloven. *nevoľný* neslobodný, v nárečiach aj *biedny*, *nešťastný*, adj. vo význame „biedny, nešťastný“ doložené v 16. a 17. stor., HSSJ II. 580 (stčes. *nevolny* neslobodný, poľ. blízke *nie wolne* neslobodné, kladným významom blízke srb., chorv. *slobodan* voľný atď.); p. heslá *nevôľa*, *vôľa*. – *Newolka*, *Newolna* 1571, *Nevolno* 1773, *Navolnô* 1920, *Nevolné* 1927, dnes *Nevolné*, obv. Žiar nad Hronom; názov motivovaný obmedzenosťou voľného pohybu osadníkov spôsobenou nevhodnou zemepisnou polohou založenej usadlosti s prírodnými prekážkami; realnosť výkladu potvrdzuje poloha obce s horským chotárom (s n. v. 540 – 950 m) na vyvýšenine medzi Bielym potokom a Švábskym potokom (VSO II. 295); napokon výklad potvrdzuje aj názov spomenutej vyvýšeniny *Murava* (cit. VSO II.) od *mura* (v náreč. i *mora*) démonická bytosť, ktorá trápi ľudí hlavne v spánku, prenes. miesto biedy, trápenia osadníkov s obydliami v nevhodnom priestore medzi zráznymi skalami; najstarší záznam v prepise *Nevolka* (1571), ak nejde o chybu pisára, možno hodnotiť ako živý expr. názov z prostredia okolitých osád motivovaný biedou a trápením susedných osadníkov po založení ich usadlosti a v ča-

se jej raného rozvoja; z hist. názvov *Nevolka*, *Nevolná* či *Nevolno* (v r. 1920 *Nevolnô*) po oprave vznikla dnešná podoba názvu *Nevolné*.

niva, f. rozsiahlejšia plocha lúky alebo poľa, v sloven. náreč. i obrábaná zem, SSN II. 440, apel. hist. doložené vo význame „pozemok vhodný na obrábanie“ v 17. a 18. stor., HSSJ II. 600 (stčes. *niva* pozemok v nižších polohách, poľ. *niwa* pole, lúka, srb., chorv. *njiva* zorané pole, roľa, k názvu poľ. *Niwa*, Koz.Bad. II. 146 n, valas. *Niva* názov poľa na svahu, Mch. 400 atď.); p. heslo *nivnica*. – *Dobruna* 1254, *Dobronya* 1351, *Dobraniva* 1773, *Dobrá Niwa* 1808, *Dobronivá*, *Dobrá Niva* 1920, dnes *Dobrá Niva*, obv. Zvolen; názov motivovaný nivou s výnosnou úrodou, úžitkovou trávou a pod.; osada sa po založení úspešne vyvíjala a už v 13. stor. získala mestské výsady, v ďalšom období väčší hospodársky význam obec nenadobudla, hlavným zamestnaním sa stalo poľnohospodárstvo a popri ňom rozvoj zaznamenali aj remeslá (VSO II. 322); staršie záznamy naznačujú, že názov pôvodne znel *Dobroniva*, ktorý pisárom robil ťažkosti (porov. maďar. názov obce *Dobronya* s najstaršími záznamami *Dobruna* 1254, *Dobronya* 1351 a záznamom z r. 1920 *Dobronivá*); z novších záznamov *Dobronivá* a *Dobrá Niva* ustálil sa zložený názov *Dobrá Niva*. – V novšom období sa obec stala centrom ľudového umenia, hlavne zhotovovania krojov, pestovania ľud. zvykov, tancov a pod. (cit. VSO II.).

nivnica, f., hist. apel. plocha lúky alebo obrábaného poľa (od koreňa *nivn-* v adj. *nivný* príp. miesta *-ica* ako v slovách *konopnica*, *kopanica* a i., porov. aj morav. názov *Nivnice*, MJMS II. 146 n). – *Nywnycze* 1408, *Nywnicza* 1598, *Okrut Nemnica* 1773, *Nimnice* 1808, *Nimnica* 1920, dnes *Nimnica*, obv. Púchov; názov motivovaný lúkou alebo obrábaným poľom na mierne zvýšenej rovine pri ohybe Váhu; hist. názov *Nivnica* (1408) neskôr v ľud. prostredí nadobudol podobu *Nimnica* (asimil. zmenou *vn* na *mn*), ktorá sa zaužívala.

V r. 1773 k záznamu *Nimnica* v nepresnej podobe *Nemnica* pribudol názov blízkej obce *Okrut* (s dokl. *Okruth* z r. 1408, dnes časť obce Udiča) od kmeňa *krut-* s predponou *o-* v slovese *okrátiť*, čiže názov podľa výstavby založenej osady v tvare polkruhu; obec vznikla pri ohybe Váhu, čo iste ovplyvnilo jej pôvodnú výstavbu a súčasne motivovalo aj jej pôvodný názov; obec v r. 1960 zanikla, jej zánik si vyžiadala výstavba priehrady.

nivný, hist. adj. vzťahujúci sa na nivu, vyskytujúci sa na nive, čiže na lúke alebo na obrábanom poli (adj. známe v stčest. *nivný*, to, čo vyrastá na nive, poľný, MSČS 214); p. heslo *nivnica*.

níž, f., hist. apel. nížina, v sloven. pôvodom blízke adverbium *niže*, niečo položené nižšie, v náreč. i *nižo*, SSN II. 441 (blízke stčes. *niže* hĺbka, najbližšie, poľ. *niż* popri *niz* nížina atď.); p. heslo *nižný*.

nižný, -á, -é, adj. nižšie položený, dolný (od koreňa *niž-* adj. príp. -ný) v sloven. *nižný* dolný, podobne v náreč., adj. doložené v 16. stor., HSSJ II. 502 (stčes. *nižní* dolný, poľ. *niżny* dolný, k názvu poľ. názov *Nižny*, Koz. Bad. II. 76, rus. *Nižnyj Novgorod*, Vas. II. 73 atď.); p. heslo *níž*. – *Nysnya* 1532, *Nisna* 1773, *Nižná* 1808, *Nižná* 1920, dnes *Nižná*, obv. Piešťany; názov v adj. forme fem. motivovaný nižšou polohou založenej obce v porovnaní s okolím; výklad potvrdzujú výsledky porovnania polohy obce Nižná s n. v. 183 s chotárom s n. v. 169 – 203 m s polohou susednej obce Chtelnica, ktorá leží v n. v. 204 m s chotárom s n. v. 178 – 515 m (VSO II. 486); názov v hist. adj. tvare *Nižná* sa zachoval dodnes.

V slovenskej toponymii sa adj. tvary *Nižný*, *Nižná*, *Nižné* často vyskytujú vo funkcii orientačných prívlastkov ako protiklady k prívlastkom *Vyšný*, *Vyšná*, *Vyšné* (napr. *Nižná Slaná*, *Vyšná Slaná* v obv. Rožňava a i.).

nora, f. otvor v zemi, podzemná diera, obyčajne skrýša lišky, jazveca a pod., v sloven. *nora* podzemná diera (stčes. *noře* hĺbka, priepasť, poľ. *nora* i *nura* diera do zeme, brloh, rus. *nora*, v náreč. i *nor*’, *nor* jama vo vode, vír, Vas. III. 82 atď.); p. heslá *norit’ sa*, *norovec*.

norit’ sa, verb. ponárať sa, vnárať sa, v sloven. aj vnikat’ do niečoho, v náreč. *norit’ sa* vnárať sa (čes. *nořiti*, *unořiti* potopiť, poľ. *norzyć* i *nurzyć* potápať atď.); p. heslá *nora*, *norovec*.

norovec, m., topon. apel. priestor vodou vyhlbených jám, nevelkých priehlbín, otvorov v zemi hlavne po záplavách, po dlhšie trvajúcich dažďoch a pod. (od koreňa *nor-* v slove *nora* vo význame „priehlbina, otvor v zemi príp. priestoru -ovec ako v názvoch *Hlohovec*, *Jelšovec*); p. heslá *nora*, *norit’ sa*. – *Honor* 1113, *Onur* 1244, *Onor* 1365, *Norowcze* 1773, *Norowce* 1808, *Norovce*, *Onorovce* 1920, *Norovce* 1927, dnes *Norovce*, obv. Topoľčany; názov motivovaný časťou chotára v okolí založenej osady často zatopenou záplavami, po ktorých zostali výmole, plytké priehlbiny, jamy a pod.; výklad potvrdzuje ráz povrchu chotára členeného výmoľmi a úvalmi spôsobenými prívalmi vody v čase dažďov, prípadne záplavami z blízkych vodných tokov (VSO II. 317); k záplavám napokon mohli prispieť početné minerálne pramene v minulosti voľným výtokom pramennej vody do okolia, stopy týchto

prameňov sa v chotári obce nachádzajú dodnes (cit. VSO II.); z hist. názvu *Norovec* topon. príp. pl. -*ovce* vznikla dnešná podoba názvu *Norovce*.

Na seba upozorňujú najstaršie doklady *Honor* (1113), *Onur* (1244), *Onor* (1365), možno ich vyložiť od koreňov *nor-*, *nur-* (ako v slove *ponor*, poľ. *nura* diera do zeme) s predponou *o-* (z *ob-*) vo význame „okolo niečoho, čo je vodou, prípadne stopami po záplavách obkľúčené“ (porov. *o-kolo* okolo, srb. *otok* ostrov, čo je vodou obkľúčené, Skok III. 450), čiže pôvodný názov by bol utvorený od topon. apel. *onor* vo význame „stopy po záplavách na povrchu zeme okolo založenej osady; najstarší záznam *Honor* (1113) pripomína lat. apel. *honor* úcta, pocta, čo mohol domáci názov *Onor* prepísať na lat. názov *Honor* pisár s prihliadnutím na to, že usadlosť od založenia a jej raného rozvoja patrila zoborskému kláštoru a neskôr nitrianskemu biskupstvu (cit. VSO II.), čiže ho bral ako expr. hodnotenie majetku vysokých cirk. hodnostárov, no uvedené najstaršie záznamy je potrebné ďalej skúmať.

nosica, topon. apel. priestor často zanášaný hlinou, bahnom, štrkom hlavne v čase záplav po zdvihnutí hladiny blízkych potokov a riek; apel. utvorené od koreňa *nos-* v slovese *nosiť* príp. miesta *-ica* (ako v slovách *kopanica*, *ornica*), v sloven. dnes blízke apel. *nosenina* nanosené seno, sušená tráva nanosená do vymedzeného miesta v hospodárskej budove, SSJ II. 390, v náreč. popri *nános* i *nánes*, *nánesie* vrstva alebo hromada zeme, piesku, prípadne haluzia naplavením, SSN II. 310 n; čes. *nositi*, *nános* (k tvorbe p. poľ. *donos*, *przynos* atď.); p. heslo *nosiť*. – *Nazzych*, *Nozzych* 1407, *Nosicze* 1467, *Nossicze* 1773, *Nosyce* 1808, *Nosice* 1920, obec od r. 1973 je časťou mesta Púchov; názov motivovaný *nánosmi* hlíny, kalu, piesku v blízkosti založenej osady hlavne po záplavách vodami blízkeho Váhu; výklad potvrdzuje zistenie, že časť chotára obce tvorí vrstva pôdy, ktorá vznikla naplaveninami premočenej hlíny najmä po záplavách (viac vo VSO I. 44, prípadne v SSJ II. 383); napokon vrstvy náplav sú aj v susednom chotári mesta Púchov (p. heslo *puch*); z pôvodného názvu *Nosica* topon. príp. *-ice* vznikol dnešný názov v tvare pl. *Nosice*.

Najstarší záznam z r. 1407 *Nazzych* v prepise *Nasic-* možno chápať ako chybu pisára a čítať ho ako *Nánosic-*, názov by bol utvorený od apel. *nános* vo význame „vrstva premočenej hlíny, kalu, piesku spôsobená záplavami“ v časti chotára založenej osady s príp. priestoru *-ica* (ako v slove *ornica*, v názve *Blatnica*), no záznam je jediný a ostatné hist. záznamy majú iba

podobu v prepise *Nosic*- (porov. záznam z toho istého roku 1407 *Nozzych*), vzhľadom na to je reálne aj nstarší záznam čítať ako *Nosic*- a záznam pokladať za chybu z pera pisára; s prihliadnutím na uvedené skutočnosti predpokladaná forma apel. v štúdií nemá samostatné heslo.

nosit', verb. často niečo niesť, donášať, prinášať, prenes. vetrom alebo prívalom vody, hlinou, pieskom a pod. vytvárať nánosy, výmole, v sloven. náreč. sloveso *nosit'* má aj význam „odnášať, odvievať listy, piesok a pod.“, SSN II. 448, napokon blízke je aj náreč. apel. *nosenina* nanosené seno, cit. SSN II. (blízke je aj stčes. *nositi se vznášať sa*, MSCS 215) atď.

SKRATKY

Literatúra: HSSJ I. – VII. – Historický slovník slovenského jazyka. I. – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Koz.Bad. I. – II. – KOZIEROWSKI, Stanisław; Badania nazw topograficznych. I. – II. Poznań: nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1921 – 1922.

Mch. – MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha: ACADEMIA 1968.

MJMS I. – II. – HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I. – II. Praha: ACADEMIA 1970 – 1980.

MSČS – BĚLIČ, Jaromír – KAMIŠ, Adolf – KUČERA, Karel: Malý staročeský slovník. Praha: Statní pedagogické nakladatelství 1978.

Skok I. – IV. – SKOK, Petar: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I. – IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1971 – 1974.

SSJ I. – V. – Slovník slovenského jazyka. I. – V. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1965.

SSN I. – II. – Slovník slovenských nářečí. I. – II. (A – P). Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994 – 2006.

St.SJ II. – STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. II. 2. vyd. Bratislava: Literárne informačné centrum 2004.

Vas. I. – IV. – VASMER, Maks: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. I. – IV. Pripravil O. N. Trubačev. Moskva: Izdatel'stvo PROGRESS 1964 – 1973.

VSO I. – III. – Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I. – III. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977 – 1978.

Skratky jazykov: čes. – český, chorv. – chorvátsky, lat. – latinský, maďar. – maďarský, náreč. – nárečie, poľ. – poľský, psl. – praslovanský, rus. – ruský, sloven. – slovenský, slovenčina, sloven. náreč. – slovenské nárečie, srb. – srbský, stčes. – staročeský, stčest. – stará čeština, stmaď. – stará maďarčina, stsloven. – staroslovenčina, valas. – moravsko-valaské nárečie.

Iné skratky: adj. – adjektívum, a i. – a iné, apel. – apelatívum, a pod. – a podobne, archeol. – archeologický, asimil. – asimilácia, cirk. – cirkevný, cit. – citovaný, dokl. – doklad, expr. – expresívny, f. – femininum, germ. – germánsky, hist. – historický, kolekt. – kolektívny, konc. – koncový, koncovka, kresť. – kresťanský, lit. – literatúra, ľud. – ľudový, m – meter, m. – maskulinum, maďar. –

maďarský, morav. – moravský, n. – nasledujúci, napr. – napríklad, nem. – nemecký, n. v. – nadmorská výška, obv. – obvod, obyvateľ. – obyvateľský, p. – pozri, pl. – plurál, porov. – porovnaj, prenes. – prenesene, príp. – prípona, r. – rok, rus. – ruský, s. – strana, slovan. – slovanský, sloven. – slovenský, srb. – srbský, stmaďar. – staromaďarský, stor. – storočie, stsloven. – staroslovenský, t. j. – to jest, topon. – toponymický, topon. apel. – apelatívum vyskytujúce sa len v miestnom názve obyčajne s osobitnou formou, verb. – verbum, zápor. – záporový.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Slovo agát a jeho adaptácia v slovenčine a v terénnych názvoch

IVETA VALENTOVÁ

Substantívum *agát* má pôvod v gréckom slove *άκακία*, ktoré označovalo tropickú rastlinu citlivku obyčajnú, odborné lat. *Mimosa pudica* (Machek, 1968, s. 34). Do iných európskych jazykov sa tento názov dostal pravdepodobne prostredníctvom latinčiny. Najprv sa slovom *agát* pomenúvalo viac druhov rastlín na základe podobnosti s citlivkou. V stredoveku bolo časté, že jedným názvom sa pomenúvalo viac rastlín, keďže ešte nebola ustálená botanická nomenklatúra. Podľa V. Machka (tamže) sa tento názov preniesol na príbuzné rastliny z rodu *akácia*, *Acacia* (v češtine ľudovo *kapinice*), a v strednej Európe sa názvom *acacia* pomenúvala aj slivka trnková alebo odborne dnes aj *trnka obyčajná*, *Prunus spinosa*, na východnom Slovensku *taranka*; *slivka guľatoplodá*, *Prunus insititia*, ľudovo *trnoslivka* (v češtine *trnoslivka*), a rastliny z rodu *Robina* (česky ľudovo *trnovník*), ktoré sa prišli z Ameriky v r. 1630. Iné pramene (pozri napr. Farebný atlas rastlín, s. 128) uvádzajú, že rastliny z rodu *Robina* sa do Európy dostali zo Severnej Ameriky už v 16. storočí.

V odbornej botanickej nomenklatúre sa dnes slovom *agát* označujú iba stromy alebo kry z rodu *Robina*. V ľudovom názvosloví sa týmto pomenovaním rozumie predovšetkým tŕnistý strom s nepárnooperovitými listami a strapcami voňavých bielych kvetov *agát biely*, *Robina pseudoacacia*. Latinský odborný názov utvorili podľa priezviska záhradníka francúzskeho kráľa Ľudovíta XIII. Jeana Robina, ktorého otec rastlinu priviezol zo severoamerickej Virgínie a vysadil ju v parku Jardin des Plants v Paríži. Zaujímavý strom sa stal rýchlo populárny. Vysádzal sa hlavne v mestských parkoch na oživenie zelene a pre nenáročnosť sa často používal na zalesnenie plôch s chudobnými

Príspevok je jedným z výstupov vedeckej úlohy Slovník slovenských anojkoným (č. 2/0071/11) grantovej agentúry Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied VEGA.

pôdami. Agát síce nemá veľké nároky na pôdu, vodu a teplo, ale z koreňov vylučuje jedovaté látky, ktorými ešte viac znehodnocuje pôdu a ničí rastliny okolo seba. Z tohto dôvodu sa rýchlo rozširoval a ničil domáce druhy rastlín. Darí sa mu najmä v nížinatých oblastiach, u nás najlepšie na južnom Slovensku a v Česku predovšetkým na južnej Morave. Agát sa stal obľúbeným nielen pre krásu a vôňu kvetov, ale hlavne pre ich medonosnosť (veľký strom môže včelám poskytnúť až 8 kg medu), rýchly rast a tvrdé drevo. Napriek tomu, že okrem kvetov je celá rastlina jedovatá, kvety a kôra sa využívali v ľudovom liečiteľstve a dnes aj v homeopatii (Kresánek, 1977, s. 98 – 99).

Na naše územie sa agát mohol dostať prostredníctvom lekárov a lekárníkov, ktorými často boli mnisi. Prinášali z cudziny semená najmä úžitkových rastlín a s nimi nezriedka aj ich názvy, ktoré sa postupne adaptovali a zľudovali (Buffa, 1958, s. 33). Keďže slovo *agát* nenájdeme v Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej HSSJ), hoci v jeho pramennej základni sa nachádzajú aj písomnosti odborného-náučného žánru, ako farmakologické texty, herbáre, receptáre, ale aj odborné a prekladové slovníky, možno predpokladať, že do konca 18. storočia u nás táto rastlina nebola veľmi známa. Pre spomínanú využiteľnosť v liečiteľstve a kvalitné drevo by ju istotne autori stredovekých odborných prác nevynechali.

Ani názov *trnovník*, ktorý bol súčasťou staršieho botanického názvu agáta bieleho *trnovník akát*, v HSSJ nenájdeme. Pravdepodobne časť tohto názvu *trnovník* bola do odbornej botanickej terminológie prevzatá z českého ľudového názvu. V súčasnosti je český odborný názov *akát*. V moravských nárečiach sa používa aj v tvare *agát*. Medzi české ľudové pomenovania agáta okrem slova *trnovník* patria aj názvy *akácia*, *agast* alebo *luštník* (Machek, 1954, s. 123). Neskôr v Etymologickom slovníku jazyka českého (1968, s. 34) Machek uviedol, že český názov *trnovník* pre agát zaviedol Havelka v r. 1823 z ruského *ternovník*. Na slovenskom jazykovom území sa nepoužíval, nevyskytuje sa ani v slovenských nárečiach.

V Poľsku agát biely nazývali v odbornej literatúre latinským názvom *Acacia*, ktorým sa pomenovali aj iné druhy rastlín (Majewski, 1894, s. 4), ale používal sa aj latinský názov *Robinia Pseudoacacia* a poľské synonymné tvary *acacya*, *akacya biala*, *grochodrzew*, *grochowe drzewo amerykańskie*, *grochowiec biały*, *grochownik*, *groszek syberyjski*, *ostostreczyna*. Domáce názvy *nerod*, *bagrena* na pomenovanie agáta existovali v chorvátčine (tamže, s. 670).

A. Bernolák v *Slowári* (1825, s. 5) uviedol *agač* vo význame „Strom: *acacia arbor*“ a synonymný názov „*strukowí Trň*“ a názov „*Americkí Agač*“ ako „*Robinia Pseudacacia*“, teda ako „agát biely“. Z r. 1872 je doklad o existencii agátov na našom území v 3. ročníku časopisu *Orol*: *Struhár obdivoval živé ploty z agáčov, moruší a hrabov*. Výskyt priezvisk *Akáč*, *Hakáč*, *Ragáč* (Ďurčo a kol., 1998) zase svedčí o tom, že výraz *akáč* bol u nás známy ešte pred kodifikáciou priezvisk počas jozefinských reforiem, teda minimálne v 18. storočí.

Hoci sa k nám agát dostal pomerne neskoro, rýchlo sa rozšíril a stal sa známym na území celého dnešného Slovenska. Slovo *agát* sa v prenesenom význame začalo používať aj na označenie agátového dreva a agátových vetiev (Slovník slovenských nárečí, 1, s. 54 – 55, ďalej SSN 1). Lokálne ním ľudia pomenúvajú aj niektoré cudzokrajné menej známe okrasné rastliny, ktoré priniesli na naše územie len v nedávnej minulosti. Majú odborné názvy, ale ľudia ich nepoznajú. Na základe podobnosti so strapcovitým tvarom kvetov agáta si preto požičali aj jeho názov. Napr. *štedrec ovisnutý*, *Laburnum anagyroides*, nazývali *žltí agáč* (Pukanec LVI) (tamže). F. Buffa (1972, s. 266) uviedol názov *žltý agát*, *Cytisus laburnum*, čo môže byť v dnešnej botanickej nomenklatúre takisto niektorý druh rastliny z rodu *štedrec*, *Laburnum*, ale podľa latinského názvu aj *zanoväť*, *Cytisus*, ktorá má žlté kvietky podobného tvaru. Dnes sa niekedy ľudovo označuje týmto názvom v našich okrasných záhradách obľúbená *vistéria*.

V slovenských nárečiach agát síce nemá iné ľudové názvy, ale vyskytuje sa v rozličných hláskových variantoch, predovšetkým tvary s *č*, *c* namiesto koncového *t* (*agáč/agač*, *agác/agac*) alebo so *s* namiesto *t* (*agas*) a často sa vytvárali aj tvary s protetickou spoluhláskou (*hagáč*, *hakáč*, *hakláč*, *jagát*, *ragáč*; SSN 1, s. 54). V názve poľa *Nat šagáti* v Poltári PT (pozri zoznam skratiek na konci príspevku) pravdepodobne nejde o protetické *š* v apelatíve *agát*, ale motiváciu možno hľadať v priezvisku *Šagát*, ktoré je na Slovensku pomerne časté (v r. 1995 ho malo až 358 rodín; Ďurčo a kol., 1998). Vzhľadom na pomerne vysokú frekvenciu priezviska *Šagát* (príp. *Sagat*) muselo vzniknúť oveľa skôr, ako k nám bola táto rastlina prinesená, a preto bude mať zrejme iný pôvod. V terénnych názvoch (anojkonýmách) sa vyskytuje aj tvar s koncovým *š* (*Agáš* – názov poľa

v Hrachove RS) pod vplyvom zmeny $\check{c} > \acute{s}$, $\acute{s}$ (*maška, maška; šas, šas*) v gemerských nárečiach (Štolc, 1994, s. 79).

Slová *agáč* (*akáč*), *agát* ako slovenské ekvivalenty českého *akát* uviedol aj Kálal (1923, s. 7, 8). Tvar *agáč* je podľa Machka (1968, s. 34) starší a prevzatý z maď. nárečovej podoby *agacs*. Variant s koncovým *c* sa mohol používať takisto vplyvom maďarskej podoby *akác* hlavne v južnoslovenských oblastiach alebo vplyvom latinského tvaru *acacia*. F. Buffa (1953, s. 289) pripúšťa možnosť, že variant *agac*, ktorý sa používa v Dlhej Lúke v severnom Šariši, tak ako aj iné názvy rastlín, ktoré sa hláskovo odlišujú od spisovnej normy v tejto oblasti, mohol vzniknúť vplyvom ostatných nárečí, ale aj susedných slovanských jazykov, v tomto prípade vplyvom poľského tvaru *akacja*. Podľa Š. Krištofa (1975, s. 116) nárečový tvar *agáč/agáč* v Tekove je z maďarskej podoby *akácsa* (v nárečiach aj *agacs, agacsos*). Varianty s *k* namiesto *g* vznikli najskôr vplyvom českej podoby *akát* alebo maďarského tvaru *akác*.

Celoslovenský výskyt agáta dokazuje aj jeho využívanie v rôznych štruktúrnych typoch terénnych názvov: v priamych názvoch v sg.: *Agáč*₄ (dolný číselný index uvádza frekvenciu názvu), *Agát*₂ a v pl.: *Agáty*₅, v názvoch so zhodným prívlastkom: *Vysoké agáty*, s nezhdným prívlastkom: *Agáč za mlynom* a v sg. alebo v predložkových názvoch: *Pri agáte*₂, *Do agáčov*, *Do agátov*, *Ku agáčom*₂, *Medzi agátmi*, *Nad Agáčom*, *Nad agátmi*₂, *Pod agáčmi*₂, *Pod agátmi*₄, *Pri agáčoch*₅, *Pri agátoch*₃, *Pod hustými agátmi*; *Do agáčov koncom*, *Stoky od agáča*. Vlastné mená ako pomenovania druhových jednotlivín sa však vyznačujú osobitným druhom čísla, a preto tie, ktoré majú podobu sg., sú singuláriá tantum, a plurálové názvy sú pluráliá tantum (Blanár, 2005, s. 29).

Predložkový názov *U agáta* sa podľa zásad štandardizácie upravuje do spisovného tvaru *Pri agáte*, keďže predložka *u* sa v názvoch spája len s osobou. Slovo *agát* sa vyskytuje hlavne v názvoch objektov s agátovým porastom alebo pri predložkových názvoch ide o objekty v blízkosti agátového porastu, aleje alebo lesa. Hláskové varianty s *c* namiesto $\check{c}$, *t* sa nachádzajú len v názvoch polí v okolí Košíc. Uvedené názvy sa v jednotlivých oblastiach používajú nielen v rozličných hláskových variantoch, ale prispôbili sa nárečiam aj z morfolologickej stránky. Napríklad výskumom sa zistili tvary *G* sg. na *-o* (*Do agáčó koncom*) v Gemerských Tepliciach RA, *I* sg. na

-on (*Nad agašon*) v Hrachove RS, I pl. na -i, -y (*Pod agáči*) vo Zvolenskej Slatine ZV (*Pod hustíma agáti* s variantným názvom *Pod hustíma agátiki*), v Cíferi TT, -ama (*Medzi agátama*) v Sečovskej Polianke VT, -oma (*Pod agátoma*) vo Vysokej nad Uhrom MI a v Giraltovciah VT.

Predponové názvy, resp. univerbizované predložkové konštrukcie *Zagát*, *Zagátom* (Vlčkovce TT), *Zagáty* (Komiatice NZ) vznikli z predložkových názvov *Za agát*, *Za agáty* (ide o tvar starého I pl., spisovne *Za agátmi*), *Za agátom*, ktoré vyjadrujú lokalizačný príznak miesta. Podľa výsledkov dotazníkového výskumu týmito názvami sa zväčša označujú objekty (lúky, polia), ktoré sa vyskytujú za agátovou alejou. Nemožno však vylúčiť možnosť, prinajmenšom v názve lúky *Zagáty* vzhľadom na južnoslovenkú lokalitu, že názov vznikol z predložkového tvaru *Za gáty*. Maďarské substantívum *gát* má význam „hrádza, násyp, hať“ alebo „priehrada“, v prenesenom význame aj „prekážka.“ Mohlo teda ísť o objekt, ktorý sa nachádzal za hrádzou, násypom alebo inou prekážkou v teréne.

Rozšírenosť a popularnosť agáta potvrdzuje adaptácia slova *agát* a jeho hláskových variantov prostredníctvom domácich slovotvorných prostriedkov. Medzi prvé deriváty určite patrili adjektívne tvary, ktoré sa utvorili najtypickejšími sufixmi vzťahových adjektív -ový, -ovíe, -ovo a i. v závislosti od nárečovej oblasti: *agátoví mät* (Laskomerské BB), *ragáčoví kvet* (Tekovské Trst'any LVI), *agáčové drevo* (Lukáčovce HLO), *agáčovie štiepaňie tiče* (Pukanec LVI), *agáčová tika* (Čachtice MNV), *agáčová os* (Ozdín LUČ), *kálané agáčové šteki* (Brestovany TRN), *hagáčové saňe* (Záhorská Ves MAL), *mečiki agacovo* (Dobrá nad Ondavou VRN) (SSN 1, s. 55). Adjektívne tvary sa takisto používali pri tvorení terénnych názvov objektov s porastom agáta: *Agáčový jarok*, *Agátová debra*, *Agátový háj*₂, *Agátový hájik*, *Agátový jarok*, *Agátový remízok*, *Agátový vrch*, *Agáčová cesta*, *Agátová alej/aleja*. Predložkový názov *Pri agáčovej ceste* pomenúva pole pri ceste, okolo ktorej rastú agáty. V niektorých názvoch sa druh určovaného objektu elidoval a adjektívny tvar pôvodne vo funkcii zhodného prívlastku sa substantivizoval: *Agátová*₂, *Agátový*. Tieto tvary však mohli ako názvy vzniknúť aj bez existencie určovaného druhu objektu v názve. V podstate všetky vlastné mená, aj keď majú adjektívnu formu, chápu sa ako substantíva.

Sufixom -ský/-sky sa utvorilo adjektívum *agátsky* v názve poľa *Agátske lúky* v obci Vlkaš NZ. V tomto prípade motívantom nebol porast agáta, ale

názov mlyna *Agát*. Pole pravdepodobne patrilo k mlynu, resp. bolo majetkom majiteľov mlyna, a preto sa príponou *-ský* označuje príslušnosť k majetku, vlastníctvo (posesivita). Názov mlyna však nevylučuje motiváciu agátovým porastom v jeho okolí, takže mohol vzniknúť proprializáciou apelatíva *agát*, ako aj iné terénne názvy tohto typu. Rovnako mohol vzniknúť aj transonymizáciou z osobného mena majiteľa mlyna, ak by mal priezvisko alebo skôr prezývku *Agát*. Najmenej pravdepodobná by bola onymická motivácia rodným (krstným) menom *Agáta* (napr. manželky či dcéry majiteľa). Ženské meno *Agáta* má inú lexikálnu motiváciu ako názov stromu *agát*. Pôvod má síce takisto v gréčtine, ale v slove *agathós* s významom „dobrý, láskavý“ (Majtán – Považaj, 1998, s. 39).

Podľa hromadných podstatných mien vytvorených sufixom *-ie* ako *vrbie*, *orešie* vznikol aj tvar *agácie* vo význame „agátový les“ (Slovník slovenského jazyka, 1, s. 11, ďalej SSJ). SSN 1 (s. 55) uvádza iba tvar *hakáci* (Jakubov MAL) v záhorskom nárečí vo význame „agátové vetvy“. Tvar *agácie* sa zachoval aj v terénnych názvoch *Agácie*, *Nad agáčim*, *Pod Agáčim*. V Zárečí PU je názov lesa *Agácie* s hláskovým variantom *c*. Menej pravdepodobné vysvetlenie by bolo, že ide o pl. *agácie* singulárového tvaru *agácia* vo význame „agát biely, Robina pseudoacacia“, ktorý vznikol z druhej časti latinského názvu *acacia* alebo priamo z názvu rastliny z rodu *akácia*, lat. *Acacia*. Nemožno ani vylúčiť chybu pri výskume, pretože hláskový variant *s c* je typický skôr pre východoslovenskú alebo južnoslovenskú oblasť.

Častejšie sa používali hromadné substantíva so sufixom *-ina*, a to *agátina*, *agáčina*, čo dokazuje aj viac exemplifikácií v slovníkoch, ale aj veľká frekvencia v rôznych typoch terénnych názvov: *Agáčina*₄₅, *Agátina*₇; *Agáčiny*₃; *Tesárska agáčina*, *Plaťovská agáčina*, *Plaťovská agátina*; *Balatomské Agáčiny*; *Agáčina nad Veselou*, *Agáčina nad záhradami*, *Agáčina nad záhradou*, *Agáčina pod Poliačkou*; *Nad agáčinou*, *Nad agátinou*, *Pod agáčinou*, *Pri agáčine*₂, *V agáčine*, *Za agáčinou*; *Medzi Agáčinami*, *Medzi agáčinami*; *Nad Tkáčovou agáčinou*; *Kopále pri agáčine*. Hoci J. Horecký (1959, s. 141, 142) tento sufix nezaradil medzi prípony, ktorými sa tvoria hromadné substantíva, ale model so sufixom *-ina* označil ako produktívny spôsob tvorenia názvov vecí, pričom skonštatoval, že substantíva odvodené týmto sufixom od stromov, ako napr. *hrabina*, *dubina*, *jelšina*, *brezina*, *hložina* i starší tvar *bukovina*, majú zrejmy odtienok hromadnosti (s. 106).

Tento sufix sa presunul na pomenovanie miesta. Apelatívmi *agátina*, *agáčina* sa zväčša označuje „agátový porast, les, v ktorom rastú agáty“, ale aj „miesto s agátovým porastom“. Používajú sa aj vo význame „agátové halúžky, konáre, kvety alebo drevo“. M. Blich (1970, s. 90) uviedol aj choťárny názov *Agacina* v zatopených obciach na Ondave pri priehrade Veľká Domaša, pričom ho zaradil medzi názvy podľa stromov, porastov a plodín ako odvodený od názvu stromu *agát* s alternáciou *t/c*. SSN 1 (s. 55) uvádza hláskové varianty *agátina*, *agáčina/agačina* i tvar s protetickým *j* v Blatnom MOD *jagačina*. V Lovčiciach-Trubíne ZH je názov lesa aj s protetickým *h*, *Hagačina*. S asibilovaným *c* (< *t*) sa vyslovujú názvy v severovýchodnej oblasti v obciach v okolí Vranova nad Topľou: *Agátina* (*Agacina*), *V agátine* (*U agaciňe*), *Pri agatine* (*Pri agaciňe*) a názov poľa *Agátina* (*Agacina*) v Kališti SK.

Deminutívne tvary, ktoré vznikli sufixom *-ik*, *agatik*, *agáčik*, v slovníkoch nie sú doložené, ale možno ich nájsť v terénnych názvoch: *Agáčik*; *Agáčiky*₂; *Pri agáčiku*; *Kolo agáčikov*, *Pri agáčikoch*₂; *Pod hustými agátikmi*. Tvary s asibilovaným *c* (*Agaciki*, *Pri agaciku*) sú najmä v názvoch z východného Slovenska. V Rovnom RS bol zistený typický gemerský nárečový tvar *Agášik*. Š. Krištof (1975, s. 116) uviedol v tekovskom nárečí okrem tvarov *agáč/agač*, *agáčina/agačina*, *agáčie/agačie* aj tvar *agački* – *agački/agáčiki*.

Tri názvy lesov s agátovým porastom a názov poľa, ktoré sa nachádzajú pri jednom z týchto agátových lesov, v západoslovenskej oblasti sú v pluráli *Agátky*. Plurálová forma mohla vzniknúť z deminutíva *agátok*, ktoré vzniklo sufixom *-ok*. Nemožno však vylúčiť možnosť, že plurálový tvar *Agátky* má singulárovú podobu *agátka*. Plurálový tvar, resp. gramatické číslo v geografických názvoch nie je gramatickou kategóriou v pravom zmysle slova, ale stalo sa lexikálnou kategóriou, využíva sa ako slovotvorný prostriedok na diferenciáciu v určitom areáli, napr. *Dolina* – *Doliny* (Majtán, 1996, s. 17). Hoci štruktúry s formantmi *-ka*, *-ovka*, *-uľa* a i. vyjadrujú predovšetkým vlastnícky vzťah majiteľa k objektu v čase vzniku názvu (Majtán, 1996, s. 24), plurálový názov *Agátky* nevznikol z osobného mena *Agát*. Také priezvisko sa u nás ani nevyskytuje (Ďurčo a kol., 1998). V tomto názve sufix *-ka* (pl. *-y*) má lokalizačnú funkciu. Označuje miesto, kde sa nachádza alebo nachádzalo to, čo je vyjadrené slovným základom. V tomto prípade označu-

je miesto s agátovým porastom. Názov bol utvorený z apelatíva *agát* + sufix *-ka*, pl. *-ky*, alebo proprializáciou apelatíva *agátka* vo význame „miesto, kde rastú agáty“. M. Blich (1970, s. 91) napríklad zaradil chotárny názov *Kozarka* medzi názvy podľa stromov, porastov a plodín ako odvodený príponou *-ka* od slova *kozar*.

Podobne aj plurál *agáčky* v terénnom názve *Agáčky pliešky* vo Volkovciach ZM mohol vzniknúť z deminutíva *agáčok* (*agáč* + suf. *-ok*), ale aj z apelatíva *agáčka* (*agáč* + suf. *-ka*). Terénny názov označuje miesto s neúrodnou, neobrábanou pôdou s agátovým porastom. Podľa L pl. na *-ach* terénny názov *V agáčkach* vo Volkovciach ZM vznikol z feminína *agáčka*, a preto je pravdepodobné, že sa z neho vytvoril aj plurálový názov *Agáčky* v tej istej obci. L pl. s príponou *-och* v názve podľa *V agáčkoch* v Hronských Kľačanoch LV zase poukazuje na pôvodný tvar N sg. maskulína *agáčok*.

J. Horecký (1959, s. 124) označil slovotvorný model s príponu *-áreň*/*-iareň* pri označeníach názvov miesta ako najproduktívnejší. Možno práve preto sa miesta s agátovým porastom pomenúvali aj substantívami *agačiareň*, *agačáreň*, ktoré v apelatívnej lexike nemáme doložené. Zachovali sa však v terénnych názvoch *Agačiareň*, *Borodova agačáreň*, *Forgáčova agačiareň* a *Plaťovská agačáreň*. Názvy *Agačiarňa*, *Agačárňa* (v Hájskom SA a v Šintave GA v tvare *Agačárna*) poukazujú na existenciu staršej podoby tejto prípony *-iarňa/-árňa*. Štandardizovaný je zatiaľ len názov vinice a výškovej kóty *Agačárňa* v Šali SA.

V apelatívnej lexike sa nenachádzajú ani ďalšie výrazy označujúce miesta s agátovým porastom alebo agátovým lesom, ktoré sa tvorili inými sufixmi, ale zachovali sa v terénnych názvoch. Medzi ne patrí sufix *-nica* (*-n-ica*). Tvorili sa ním názvy miest, na ktorých sa daná vec nachádzala, napr. *konopnica*, *kapustnica*, *kvetnica*, *knižnica* (Horecký, tamže, s. 130). Názvy lesov *Agátnica* v Zemplíne TV a *Agáčnica* v Dulovciach KN poukazujú na to, že v nich prevláda agátový porast. Apelatíva *agátnica*, *agáčnica*, z ktorých sa tieto toponymá vytvorili, mali význam „miesto, kde rastú agáty; agátový porast“.

Pomocou sufixu *-ovňa* sa vytvoril názov *Agátovňa*. Pomenovali sa ním dve polia a výšková kóta v okolí Malaciek. Táto prípona nie je typická pri pomenovaní miest podľa plodiny, ktorá sa na nich pestuje, alebo rastliny, ktorá tam rastie. V apelatívnej lexike sa využíva pri tvorení názvov miest, kde sa odohrával nejaký dej, pričom ide o deverbatíva (*pracovňa*, *študovňa*, *ošetrovňa*), alebo

miest, kde je niečo uložené, napr. *strojovňa*, *štrkovňa*, *pieskovňa*, príp. staršie aj *listovňa* (Horecký, 1959, s. 127). Mohlo preto ísť o polia, pri ktorých nielen rástli agáty, ale sa napr. aj ťažilo agátové drevo a ukladalo, skladovalo sa na nich.

Adaptáciou maďarského adjektívneho tvaru *akácos* vo význame „agátový“ vznikol aj neštandardizovaný terénny názov *Agáčoš* v Poltári PT alebo sa vytvoril pridaním maďarskej adjektívnej prípony *-os* k základu *agác*. Názov *Agáčoš* v Senci rovnako mohol vzniknúť pridaním tejto prípony k slovu *agáč*.

Rastliny z rodu *agát*, *Robina*, predovšetkým *agát biely*, *Robina pseudocacia*, spolu aj s názvom *agát* sa podľa výskytov tohto názvu v historických prameňoch dostali na naše územie pravdepodobne až v 18. – 19. storočí. Výskyt niektorých variantných podôb v priezviskách poukazuje, že sa na našom území, prípadne v jeho južnoslovenských oblastiach, agát nachádzal už v 18. storočí, minimálne pred kodifikáciou priezvisk počas jozefinských reforiem, keď sa inventár priezvisk uzavrel a nové priezviská sa tvorili len zriedkavo. Tento strom sa pre nenáročné pestovanie, rýchly rast, pekné a voňavé kvety a úžitkové vlastnosti veľmi rýchlo rozšíril a stal sa populárnym. Jeho názov sa adaptoval v rôznych hláskových variantoch v závislosti od vplyvov iných jazykov, prostredníctvom ktorých sa k nám dostal, alebo okolitých jazykov a nárečí. Rozšírenosť a známosť tejto rastliny potvrdzuje nielen jeho zaradenie do paradigmatického systému slovenských nárečí, ale hlavne adaptácia zo slovotvornej stránky a tiež výskyt slova *agát* a jeho hláskových variantov a derivátov v terénnych názvoch, predovšetkým v chotárných názvoch, t. j. názvoch hospodársky využívaných objektov.

V súčasnej slovenčine sú v kodifikačných príručkách (v Pravidlách slovenského pravopisu, 2000, a v Krátkom slovníku slovenského jazyka, 2003) uvedené ako spisovné tvary substantívum *agát* a adjektívum *agátový*. Slovník cudzích slov (2005, s. 32) uvádza aj výraz *agátina* vo významoch „agátový porast“ a „agátové drevo.“ Botanický názov *agát* sa nachádza v odbornej slovenskej nomenklatúre (Červenka a kol., 1986, s. 396), čo je dôkazom, že toto funkčne prevzaté slovo má v slovenskej spisovnej lexike svoje miesto. O jeho pevnej pozícii svedčí aj Slovník súčasného slovenského jazyka (ďalej SSSJ), ktorý podáva vedecký opis stavu aktuálnej slovenskej lexiky. Okrem základného slova *agát* uvádza aj deriváty *agátový*, *agácie*, *agáčina*, *agátina* (SSSJ, A – G, s. 77). V nárečiach a terénnych názvoch sa možno stretnúť aj

s hláskovými variantmi *agáč/agác*, *agác/agac*, *agáš*, *hagáč*, *hakáč*, *hakláč*, *jagát*, *ragáč* a predovšetkým v terénnych názvoch s ďalšími odvodenými lexémami v rôznych pravidelných i nepravidelných hláskových variantoch: *agátový*, *agáčový*; *agatský*; *agácie*, *agácie*; *agátina*, *agácina*, *agácii-na*; *agáčik*, *agášik*, *agacik*, *agáčok*; *agátka*, *agáčka*; *agáciiareň*, *agačáreň*; *agáciiarňa*, *agčárňa*; *agátnica*, *agáčnica*; *agátovňa*; *agáčoš*, *agáčoš*. Tieto odvodené apelatíva pomenúvali najčastejšie miesta s agátovým porastom a časom sa propriálizovali a stali sa z nich vlastné mená najmä hospodársky využívaných objektov, najčastejšie lesov, polí, lúk a pasienkov, alebo sa stali súčasťou terénnych názvov ako ich apelatívne členy. Propriáлизация je jeden z najproduktívnejších spôsobov tvorenia vlastných mien hlavne v anojkony-mii a povedané slovami M. Harvalíka (2000, s. 126), vlastné mená sú aký-mi „trilobitmi“ zaniknutých apelatív. M. Harvalík zároveň upozorňuje na fakt, že vznik proprií nie je viazaný na existenciu nejakého homonymného apelatíva a pri vzniku propria sa môžu aktivovať aj také prvky a elementy a ich kombinácie, ktoré sa z apelatívnej sféry vymykajú a majú v nej inú distribúciu a funkciu (tamže, s. 127; Šrámek, 1999, s. 96). Preto nemožno vylúčiť, že niektoré uvedené odvodené apelatíva v názvoch od základu *agát* alebo jeho variantov, ktoré nemajú pendant v apelatívnej sfére, mohli vzniknúť danými sufixmi len ako vlastné mená. Na druhej strane treba brať do úvahy fakt, že všetky, najmä historické písomné pramene nemuseli a určite ani vyčerpávajúco nezachytili apelatívnu lexiku, a preto nemožno s určitosťou konštatovať, že sa skutočne v apelatívnej sfére nevyskytovali.

Terénne názvy dopĺňajú poznatky o hláskových, morfológických i slo-votvorných javoch v nárečovej lexike. Toponymický výskum sa však robil pred tridsiatimi rokmi a možno predpokladať, že niektoré objekty so zmenou hospodársko-spoločenských pomerov zanikli a s nimi aj ich názvy. Najmä hospodársky využívaná pôda, ako napr. polia, pasienky, lesy a i., podlieha častým zmenám. Zánikom hospodársky využívaných objektov prestávajú fungovať aj ich názvy, a preto sa v budúcnosti ani nebudú štandardizovať. Jediným dokladom o ich existencii pre ďalší lingvistický výskum ostane digitálna databáza slovenských anojkoným Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, pretože klasická „papierová“ kartotéka má obmedzenú fyzickú životnosť, a digitálny a knižný slovník lexiky sloven-ských terénnych názvov, ktorý sa v súčasnosti koncipuje.

LITERATÚRA

- BERNOLÁK, Anton: Slowár Slowenski, Česko-Lat'insko-Německo-Uherski. Budae: 1825 – 1827. 4446 s.
- BLANÁR, Vincent: Morfológické kategórie vlastných mien. In: Jazykové kategórie v teórii a praxi. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 21 – 52.
- BLICHA, Michal: Chotárne názvy zatopených obcí na Ondave pri priehrade Veľká Domaša. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Slavistika, 1970, zv. 3, s. 81 – 109.
- BUFFA, Ferdinand: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1958, roč. 6, č. 2, s. 33 – 38.
- BUFFA, Ferdinand: Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského odborného slovníka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972. 428 s.
- ČERVENKA, Martin a kol.: Slovenské botanické názvoslovie. Bratislava: Príroda 1986. 520 s.
- ĐURČO, Peter a kol.: Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. Podklady k projektu: Copernicus Programme, project COP-58: ONOMASTICA–COPERNICUS DATABASE. CD ROM. Paris: ELRA – 1998. (Databáza obsahuje stav priezvisk z r. 1995.) Dostupné na <http://slovník.juls.savba.sk/?w=LU%C4%8CENEC&c=Kae9&d=priezviska>
- HARVALÍK, Milan: Onymická derivace a jejich role pri vzniku českých anoikonym. In: Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. Zborník referátov zo 14. slovenskej onomastickej konferencie (Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000). Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB 2000, s. 123 – 128.
- Historický slovník slovenského jazyka. 1. – 7. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008.
- HORECKÝ, Ján: Slovo tvorná sústava slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959. 217 s.
- KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica: vlastným nákladom 1923. 1012 s. + 104 s.
- Kartotéka slovenských terénnych názvov (digitálna databáza slovenských terénnych názvov) Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- KRESÁNEK, Jaroslav: Atlas liečivých rastlín a liečivých plodov. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1982. 768 s.
- KRIŠTOF, Štefan: O niektorých chotárnych názvoch v Tekove. In: Onomastica, 1975, roč. 20, s. 95.
- MAJEWSKI, Erazm: Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich. Tom 2. Warszawa: Nakładem autora 1894. 489 s.
- MACHEK, Václav: Česká a slovenská jména rostlin. Praha: Nakladatelství Československé akademie vied 1954. 366 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Druhé vyd. Praha: Academia 1968. 868 s.
- MAJTÁN, Milan: Dva typy predložkových zemepisných názvov. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, č. 3, s. 146 – 149.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s. ISBN 80-224-0480-2.
- MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: ART AREA 1998. 344 s. ISBN 80-88879-48-5.

Pravidlá slovenského pravopisu. 3., upravené a doplnené vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000.

RADUŠKA, Dušan – ŠOMŠÁK, Ladislav – HÁBEROVÁ, Izabela: Farebný atlas rastlín. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor 1983. 640 s.

Slovník cudzích slov. 2., doplnené a upravené vyd. Red. Ľ. Balážová a J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2005. 1050 s. ISBN 80-10-00381-6.

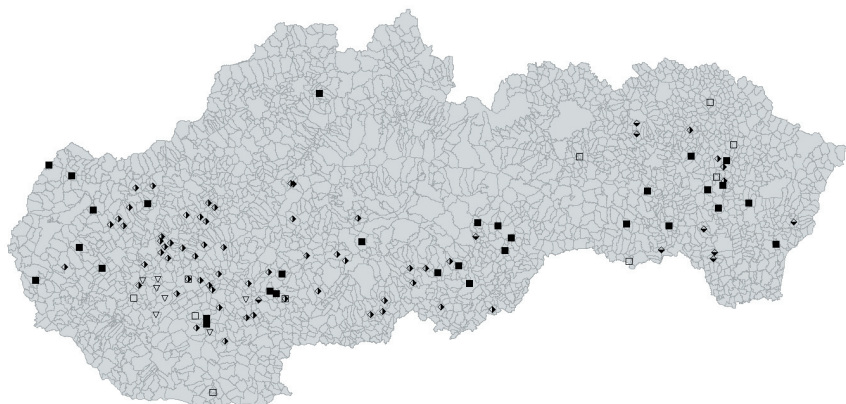
Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1132 s. ISBN 80-224-0932-4.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999.

ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda 1994. 173 s. + 37 map.

Skratky okresov:

BB – Banská Bystrica, GA – Galanta, HLO – Hlohovec, KN – Komárno, LUČ – Lučenec, LV, LVI – Levice, MI – Michalovce, NMV – Nové Mesto nad Váhom, MOD – Modra, NZ – Nové Zámky, PT – Poltár, RA – Revúca, RS – Rimavská Sobota, SA – Šafa, SK – Svidník, TRN, TT – Trnava, VRN, VT – Vranov nad Topľou, ZH – Žiar nad Hronom, ZM – Zlaté Moravce, ZV – Zvolen

Mapa

Výskyt apelatív *agát*, *agáč* a ich najčastejších derivátov v terénnych názvoch na mape obcí (katastrálnych území)¹.

Legenda:

agát // agáč

agátový // agáčový

agátina // agáčina

agátik // agáčik

agačiarna // agačárňa

¹ Mapu obcí (katastrálnych území) poskytol Geodetický a kartografický ústav Bratislava.

ROZLIČNOSTI

Nové prídavné meno prorodinný

Do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme dostali otázku, či je prídavné meno *prorodinný*, s ktorým sa možno stretnúť v elektronických a tlačенých médiách či v prejavoch politikov, správne, či nemá český pôvod a aký je jeho význam.

Prídavné meno *prorodinný* Pravidlá slovenského pravopisu (3. vyd. z r. 2000), Krátky slovník slovenského jazyka (4. vyd. z r. 2003) ani starší Slovník slovenského jazyka (3. zv. z r. 1963) nezaznačujú. V jazykovej praxi sa však toto prídavné meno používa pomerne často, lebo jeho existenciu si vyžaduje najmä odborná sféra, ale vo svojich prejavoch ho používajú aj politici a publicisti. Uvedieme niekoľko dokladov zo Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: *Je úprimné povedať, že tento návrh... je výrazne **prorodinný**, je orientovaný práve na túto skupinu ľudí. – Pre uchádzačov o zamestnanie nie je totiž často dôležité len finančné ohodnotenie, ale aj bonusový program a **prorodinná** politika riadenia ľudských zdrojov. – Tým by sa nahradila tzv. **prorodinná** daňová úľava, ktorá bola jednou z prijatých sporných zmien v daňovom zákone. – V roku 2008 išlo v rámci rezortu najmä o zákony podporujúce koncepciu **prorodinnej** politiky na Slovensku... – Podporujú rodinu a **prorodinnú** agendu a jej súčasťou sú aj takéto návrhy... – Jeho europrogram tvoria tri hlavné body: nesúhlas s harmonizáciou daní, nahradenie politiky prisťahovalectva **prorodinnou** a propopulačnou politikou a vytvorenie silných vojenských jednotiek EÚ... Na internete sme našli aj takéto doklady: *Iniciatívny **prorodinný** prístup je skôr výnimkou. – Preto mi nie je jedno, či sa v školách vyučuje **prorodinná** výchova alebo „pokroková“ sexuálna výchova. – **Prorodinná** reklama počas prestížneho finálového stretnutia ligy amerického futbalu... priviedla mnohých ľudí k zmene názorov na počiaty života. – Preto by KDH malo robiť vlastnú opozičnú politiku, ktorou by sa predstavilo ako „strana kresťanská, národná a **prorodinná**“.* – Viditeľná*

je tiež **prorodinná** orientácia. – Stanislav Košč: *Východiská prorodinnej politiky v kontexte aktuálnej sociálnej náuky Katolíckej cirkvi* [názov štúdie].

Prídavné meno *prorodinný*, ktoré má význam „v prospech rodiny, podporujúci rodinu, naklonený rodine“, je pravidelne utvorené predponou *pro-* majúcou pôvod v latinčine so základným významom „pre, za“. Prídavné meno *prorodinný* nie je české, hoci sa používa aj v češtine. V slovnej zásobe slovenčiny máme viacej prídavných mien s touto predponou, v ktorých ide o všeobecný význam „v prospech toho, podporujúci to, naklonený tomu, čo sa vyjadruje v odvodzovacom základe“, a to nielen slov, ktorých základ má pôvod v iných jazykoch, ako sú prídavné mená *proamerický*, *prodemokratický*, *proeurópsky*, *proexportný*, *profašistický*, *prointegračný*, *propopulačný*, *proreformný*, *prosociálny* atď., ale aj slov s domácim odvodzovacím základom, ako sú prídavné mená *pronárodný*, *pronemecký*, *proslovenský*, *provládný*, *prozápadný* atď. Do radu týchto slov s domácim odvodzovacím základom patrí aj prídavné meno *prorodinný*, ktoré, ako to vidieť z citovaných dokladov, používa sa v spojeniach *prorodinný návrh*, *prorodinný prístup*, *prorodinná agenda*, *prorodinná daňová úľava*, *prorodinná orientácia*, *prorodinná politika*, *prorodinná reklama*, *prorodinná strana*, *prorodinná výchova*, ale aj v mnohých ďalších, napr. *prorodinný balíček*, *prorodinný faktor*, *prorodinný charakter*, *prorodinný model*, *prorodinný postup*, *prorodinný štát*, *prorodinná organizácia*, *prorodinné cítenie*, *prorodinné opatrenie*, *prorodinné pracovisko*, *prorodinné aktivity*, *prorodinné služby* atď. (citované spojenia sme vypísali z internetových stránok).

Prídavné meno *prorodinný* bude vhodné zaradiť do ďalších vydání Krátkeho slovníka slovenského jazyka a Pravidiel slovenského pravopisu, ale aj do pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka.

Matej Považaj

Kde domov můj

Prvý verš textu súčasnej českej štátnej hymny (a súčasťou bývalej česko-slovenskej hymny; verše Josef Kajetán Tyl, hudba František Škroup z r. 1834) stal sa jej názvom. Toto oddelenie názvu od ďalšieho textu je možno jednou z príčin jeho chybnej syntaktickej interpretácie ako opytovacej vety. Napr. v slovenskom kontexte Ján Mlynárik (Tézy o vysídlení československých Němcov. In: Češi, Němci, odsun. Praha: Academia 1990, s. 89) ho uvádza s otáznikom *Kde domov můj?* V televíznej humoristickej relácii 7 s. r. o., niekedy na jar r. 2011, prišla reč aj na štátnu hymnu Českej republiky, *Kde domov můj*. Účinkujúci, s humorom im vlastným, okolo nej vyslovovali rozličné sentence a jeden z nich ju označil ako song bezdomovcov hľadajúcich prístrešok. Tým vlastne implicitne urobil z vety *Kde domov můj* opytovaciu vetu. V televíznych Správach RTVS (27. 1. 2013, 19.00 hod.) bola opytovacia interpretácia formulovaná explicitne: „Otázka z hymny *Kde domov můj?*“. Názov hymny bez otáznika používa napr. Milan Šútovec (Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“. Bratislava: Kalligram 1999, s. 36 a 72). Vnímanie modalít vety tvoriacej názov hymny teda nie je ustálené.

Aj v českom kontexte je vnímanie názvu *Kde domov můj* ako otázky, prípadne rečnickej otázky, celkom bežné. Porov. „*pomalý nápěv a řečnická otázka: Kde domov můj?*“ (Lenka Procházková: Slunce v úplňku. Praha: Prostor 2008, s. 160); *Píseň „Kde domov můj?“* (Emisní plán českých poštovních známek 2009. Praha: Česká pošta 2009); rovnako je to aj v elektronickom Emisnom pláne českých poštových známok 2009 (www.ceskaposta.cz/assets/filatelie-a-celiny/emisni_plan_2009.pdf) a na príslušnej známke vydanéj 14. 10. 2009. Z týchto zdrojov sa mylná opytovacia interpretácia prenáša aj do zahraničia, porov. „Où est ma patrie?“; „Where is my home?“ v Blog timbré de ma philatélie od autora Erica Contessa, inak veľmi kompetentného, poučeného a dôkladného (timbredujura. blogspot.sk/search/label/Czech%20Republic%20%28Rép.%20Tchèque%20%29). V súvislosti so známkovou tvorbou je kuriózne, že na československých známkach vydaných v r. 1934 k 100. výročiu piesne *Kde domov můj* v hárčekovej úprave je jej názov uvedený bez otáznika (v tejto podobe názov emisie katalogizuje aj L. Novotný: Speciální katalog. Československo

1918 – 1949. Vlastným nákladom, rok neuvedený), zatiaľ čo hářčeková úprava nesie názov a text s otáznikom. Názov bez otáznika sa okrem iných nachádza aj u Jaroslava Haška, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (Praha: Československý spisovatel 1971, s. 43); jeho prekladateľ do francúzštiny Jindřich Hořejší však otáznik (a sloveso) dodal: *Où est ma Patrie?* (Le brave soldat Chvéik. Paríž: Gallimard 1975, s. 75; 1. vyd. 1932). Tento postup by sa dal vysvetliť azda aj tým, že použitie adverbia *où* ako vzťahného na čele vety bez predchádzajúceho slova, na ktoré sa vzťahuje, je vo francúzštine neuzuálne, bežná je naopak jeho pozícia na čele vety ako opytovacieho adverbia. Aj ruská verzia je opytovacia: *Kdě rodina moja?* (J. K. Tyl: Těatr. Preklad M. Zenkevič. Moskva: Iskusstvo 1957, s. 17 a 86).

Ďalšie doklady na otáznikové a bezotáznikové varianty názvu piesne by sa dali nájsť pohľadom do Slovenského národného korpusu, do Českého národného korpusu a do webu. Ani v publikáciách venovaných špeciálne českej hymne sa neuvádza jednotná podoba pravopisu. František Kožík (*Píseň nejdražší. Vyprávění o národní hymně a o jejích autorech*. Praha: Panorama 1986) používa názov piesne vždy bez otáznika (s. 105, 124, 125, 132), keď však cituje varianty textu navrhované inými autormi, vidíme, že napospol vychádzajú z opytovacej podoby (s. 64 – 67, 130). V knižke *Kde domov můj?* (Úvod napísal Miloslav Hýsek. Praha: Česká grafická Unie 1939) je názov vždy s otáznikom (s. 3, 8, 11). Mimoriadne zaujímavé je tu však faksimile notového zápisu s textom piesne, ktorý urobil a podpísal v Prahe 1. 8. 1860 autor hudby František Škroup. Na ňom je totiž *Kde domov můj!?* s výkričníkom a otáznikom (toto faksimile pozri napr. aj na adrese www.prostor-ad.cz/pruvodce/okolobrd/trnova/kdedomov.htm).

Odchylná verzia v podobe *Kde domov můj?!* (poradie otáznik a výkričník) sa nachádza v knižke J. K. Tyl: *Fidlovačka neb Žádný hněv a žádná rvačka* vo vydaniach Nakladatelství Matice divadelní (Praha 1934, s. 58) a Státního nakladatelství krásné literatury, hudby a umění (Praha 1958, s. 164). V kombinácii výkričníkov a otáznikov zatiaľ najďalej zašiel Borislav Borisov, keď uviedol názov v podobe *Kde domov můj?!?* (Jazyk jako symbol moci [Česká státní hymna ze sociolingvistického hlediska]. Letní škola slovanských (bohemistických) studií. Přednášky a besedy ze XLIV. běhu LŠSS. Brno: Quadra 2011, s. 10 – 17).

V zákone ČNR o štátnych symboloch Českej republiky č. 3/1993 Sb. sa spolu zišli tri varianty: bezotázniková, otázniková i otáznikovo-výkrič-níková (na faksimile pôvodného rukopisu J. K. Tyla z r. 1834). Funkcia interpunkčných znamienok pri chápaní modality a ideovej nosnosti textu sa tým akoby nedocenila. Poznamenávame, že v českom prostredí časté chybné písanie názvu slovenskej štátnej hymny v podobe *Nad Tatrou sa blýská* s dlhým *á* nemá nijaký dôsledok na ideový obsah piesne. Ako je známe, text slovenskej hymny sa v 90. rokoch 20. stor. mierne upravoval práve pre ideovú interpretáciu.

Názov a prvý verš českej hymny s otáznikom, teda v opytovacom tvare a s podtextom hľadania domova, nevyhovuje z hľadiska doby vzniku textu. V čase českého národného obrodnenia so silným prúdom vlastenectva, so všestranným prejavovaním lásky k rodnej a samozrejme známej krajine považovanej za vlasť, sotva by obstál motív pátrania po domovine. Tylovi v prvej slohe išlo skôr o opis krás českej krajiny, ktorú ľudia prijímajú ako svoj domov, svoju vlasť. Do textu Tylovej frašky, inak málo úspešnej, o ševcovskej cechovej slávnosti, je pieseň vložená nie veľmi organicky a jej myšlienkové zapojenie do deja sa v tejto súvislosti nedá uchopiť. Slepý huslista, ktorý ju spieva, však zjavne nemá dôvod nevedieť, kde je jeho domov. Ba naopak: aj slepý vie, kde je a aký je.

Sám Tyl v prvom verši použil otáznik a výkričník a opytovacej vete tak prisúdil aj zvoláciu modalitu, povedané všeobecne a stroho gramaticky. Možno tu vycítiť nabádanie na rozjímanie o vlasti, podnet na uvedomelý vzťah k rodnej zemi. Škroupovo neskoršie prekódovanie interpunkčných znamienok (zmena poradia na výkričník a otáznik) nijako výrazne túto modalitu neovplyvnilo.

Ide o básnický text, ktorý ponúka viaceré možnosti čítania. Pri zjavne povrchovom čítaní sa prvý verš a po ňom aj názov javia ako opytovacie vety, i keď v texte nie je odpoveď, ale opis krajiny. V súčasnosti je to tak predovšetkým preto, že – nevedno prečo – z Tylovej kombinácie otáznika a výkričníka výkričník vypadol. Kondenzovaný text by sa však po doplnení elíps dal čítať takto: *(Tam), kde (je) domov můj, / voda hučí po lučinách...*, alebo: *Kde (je) domov můj, / (tam) voda hučí po lučinách...* Z opytovacej vety sa tak stáva oznamovacia vedľajšia veta príslovková miestna. Nazdávame sa, že táto interpretácia zapadá do kontextu piesne a do dobových súvislostí.

Vyplýva z nej, že v názve i v texte piesne je vhodné zavádzajúce otázniky a výkričníky vynechať.

V obdobných sémanticko-syntaktických vetných konštrukciách s opytovacími slovami na začiatku sa interpunkčné znamienka na konci spravidla nepíšu, porov. v slovenčine *Kto za pravdu horí v svätej obeti.../tomu moja pieseň slávou zazvoní*; *Aká si mi krásna/ty rodná zem moja*; v češtine *Kde Bůh, tam štěstí*; *Proč bychom se netěšili/Když nám Pán Bůh zdraví dá*; *Kde se pivo vaří, tam se dobře daří*.

Karel Sekvent

SPRÁVY A POSUDKY

Vzácne životné jubileum prof. PhDr. Pavla Žiga, CSc.

Ani sme sa nenazdali a prešlo už desať rokov odvtedy, čo sme si v našom časopise pripomenuli okrúhle životné jubileum – päťdesiatku – vzácného človeka, vynikajúceho jazykovedca, organizátora vedeckého života na Slovensku, ale aj v medzinárodných reláciách, vysokoškolského pedagóga, nášho kolegu a v súčasnosti aj riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV prof. PhDr. Pavla Žiga, CSc. (pozri A. Ferenčíková: *Zdravica Pavlovi Žigovi*. Kultúra slova, 2003, roč. 37, č. 2, s. 85 – 88), ktorý sa v uplynulých dňoch dožil ďalšieho významného jubilea – šesťdesiatky. Základné životopisné údaje o profesorovi Pavlovi Žigovi, ktorý sa narodil 25. 4. 1953 v Lučenci, a dosiahnuté úspechy v jazykovede a v organizácii vedeckého života záujemca môže získať v citovanom medailóne, v tomto texte si všimneme najdôležitejšie údaje zo života jubilanta za ostatných desať rokov a jeho najvýznamnejšie výsledky dosiahnuté vo vedeckom výskume a vo vedecko-organizačnej činnosti v tomto období.

Vedecká orientácia prof. PhDr. Pavla Žiga, CSc., sa v podstate nezmenila. Naďalej zostal verný výskumu vývinu slovenského jazyka, dejín spisovnej slovenčiny, dialektologickému výskumu a onomastike, ale aj výskumu súčasnej spisovnej slovenčiny. V uplynulom období bol riešiteľom viacerých grantových výskumných projektov, projektu *Slovanský jazykový atlas*, projektu *Slovanský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka* a projektu *Explanačno-deskriptívna morfológia súčasnej slovenčiny*. V ostatnom desaťročí bol autorom niekoľkých desiatok štúdií z okruhu jeho výskumného záujmu, ktoré publikoval nielen v domácich (v Jazykovednom časopise, v Slovenskej reči, v časopise Slavica Slovaca, v Kultúre slova atď.), ale aj v zahraničných vedeckých a odborných časopisoch, v rozličných zborníkoch, ktoré vyšli nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí (napr. v Brne, v Prahe, v Moskve, v Záhrebe, v Ľubľane, v Maribore v Slovinsku,

v Skopje, v Katoviciach, v Mníchove, v Ostrihome). Prispel aj do viacerých odborných a popularizačných publikácií predovšetkým kapitolami o národnom jazyku či o regionálnych nárečiach. Bol aj autorom a spoluautorom viacerých publikácií, a to *Princípy jazyka* (2003; spoluautori J. Dolník a J. Mlacek), *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (2004, 2., opravené vydanie; spoluautor R. Krajčovič), *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny* (2010; spoluautor), *Historická a areálová lingvistika: studia selecta* (2011), *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov* (2012). Bol spoluautorom viacerých zväzkov Slovanského jazykového atlasu, ktoré vyšli v rámci riešenia veľkého medzinárodného projektu s rovnomenným názvom; sú to tieto zväzky: *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas: Serija fonetiko-grammaticeskaja. Vypusk 4a* (Záhreb 2006), *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Serija fonetiko-grammaticeskaja Vypusk 5. Reflexy *O* (Moskva 2008), *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 9. Čelovek* (Krakov 2009), *Obščeslavianskij lingvističeskij atlas: serija leksiko-slovoobrazovatel'naja. Vypusk 4. Sel'skoje choziajstvo* (Bratislava 2012). Popri výsostne vedeckej a odbornej publikačnej činnosti sa nevyhýbal ani vedecko-popularizačnej činnosti v tlačенých a elektronických médiách. Kompletnú bibliografiu jubilanta za ostatných desať rokov, ktorá obsahuje vyše stovky položiek, môžeme si pozrieť v práci *Slovenskí jazykovedci – Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2001 – 2005)* a vo výročných správach o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za roky 2006 až 2012 zverejnených na webovej stránke ústavu.

Ako príspevok k 1150. výročiu príchodu Cyrila a Metoda na naše územie, ktoré si pripomíname v tomto roku, zásluhou P. Žiga v roku 2012 pod názvom *Na písme zostalo* s podnadpisom *Dokumenty Veľkej Moravy* vyšlo dielo E. Paulinyho *Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy*. P. Žigo bol aj editorom a redaktorom viacerých publikácií a zborníkov, ako sú *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia* (2003), *Philologica LVI. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* (2003), slavistické zborníky *BraSlav 1* (2002), *BraSlav 2* (2003), *BraSlav 3* (2003), *Jazykovedné štúdie XXVI. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania* (2009), bol editorom práce E. Jónu *Novohradské nárečia* (2009). Bol recenzentom významných le-

xikografických diel slovenskej jazykovedy, 2. zv. Slovníka slovenských nárečí, 6. a 7. zv. Historického slovníka slovenského jazyka.

Významným medzníkom vo vedecko-organizačnej činnosti jubilanta bol rok 2007, keď sa stal zástupcom riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, ale najmä rok 2010, keď sa stal riaditeľom tejto najvýznamnejšej vedeckej inštitúcie v oblasti výskumu nášho národného jazyka. Aktívne sa zúčastňoval a zúčastňuje na práci mnohých komisií, a to aj medzinárodných, napr. Komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov (MKS), Gramatickej komisie pre Slovanský jazykový atlas pri MKS, je predsedom Počítačovej sekcie pre Slovanský jazykový atlas pri MKS. Bol predsedom Komisie VEGA č. 15 pre estetiku, jazykovedu a vedy o umení, členom Predsedníctva VEGA, členom Výkonného výboru VEGA, je predsedom Vedeckého kolégia SAV pre vedy o jazyku, literatúre a umeniach, členom výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied a aj členom Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry v otázkach štátneho jazyka. Je členom redakcií domácich časopisov *Jazykovedný časopis*, *Kultúra slova*, *Slovenská reč*, zahraničných časopisov *Eslavistica Complutense* (Madrid), *Nyelvör* (Budapešť) a zborníka *Studia Academica Slovaca*. Je členom vedeckej rady Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a vedeckej rady Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Náš jubilant desiatky rokov pôsobí ako vysokoškolský pedagóg najmä na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v ostatnom čase viedol a vedie prednášky semestrálnych predmetov *vývin slovenského jazyka a dialektológia*, *dejiny kodifikácií*, *dejiny spisovnej slovenčiny*, *historická a areálová lingvistika*, *slovanská porovnávacia jazykoveda*, *historická toponymia*, *slovenský národný jazyk*, *stará slovenčina a čeština*, zúčastňuje sa na odbornej príprave stoviek poslucháčov slovenského jazyka, sústavne sa stará o výchovu vedeckého dorastu ako konzultant diplomových prác, školiteľ doktorandov, oponent dizertačných prác, ako člen spoločných odborných komisií pre doktorandské štúdium v odbore 73-03-9 slovenský jazyk a v odbore 73-01-9 všeobecná jazykoveda a ako predseda v odbore 73-09-9 slovanské jazyky a literatúra – slavistika.

Vedecká, vedecko-organizačná a pedagogická činnosť nášho jubilanta vzbudzuje úctu a obdiv. Pri príležitosti vzácneho životného jubilea v mene

najbližších kolegov a spolupracovníkov z Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV a v mene členov redakčnej rady časopisu Kultúra slova želáme profesorovi Pavlovi Žigovi do ďalšieho života najmä pevné zdravie, dostatok životnej energie a veľa tvorivých síl pri plnení predsavzatí v oblasti vedeckého výskumu nášho národného jazyka, ale aj vo vedecko-organizačnej a pedagogickej činnosti.

Matej Považaj

Nová knižka o slovenskej vete

[TIBENSKÁ, Eva: *Sémantická štruktúra slovenskej vety*. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2012. 295 s.]

Jazykovednú verejnosť a osobitne študentov slovenského jazyka radi informujeme o tom, že koncom roka 2012 vyšla ďalšia syntaktická monografia – *Sémantická štruktúra slovenskej vety*. Jej autorkou je doc. PhDr. Eva Tibenská, CSc., ktorá sa danej problematike venuje dlhé roky popri svojej vysokoškolskej pedagogickej práci.

Pozoruhodne informatívnu hodnotu má 1. kapitola, ktorá predkladá základné teórie o sémantike vety. Autorka pomerne podrobne a so zmyslom pre podstatu veci zhŕňa najdôležitejšie teoretické výsledky v oblasti výskumu sémantiky vety za posledné polstoročie. Objasňuje generatívnu transformačnú teóriu N. Chomského, ďalej smer nazývaný generatívna sémantika, ako aj tzv. pádovú gramatiku anglického jazykovedca Ch. J. Fillmora s jeho logicko-obsahovým pohľadom na syntaktické štruktúry. Dosť podrobne sa venuje mimoriadnym výsledkom českej jazykovedy v tejto oblasti (na čele s F. Danešom), najmä komplexným vetným vzorcom. Ide v nich o dvojzložkovú štruktúru – formálnogramatickú, stvárnovanú gramatickým vetným vzorcom, a sémantickú, stvárnovanú sémantickým vetným vzorcom. Ďalším prístupom pri opise sémantickej štruktúry vety je funkčný generatívny opis. Autorka ho podrobne demonštruje na výsledkoch svetovej a českej jazykovedy. Slovenský vklad do výskumu sémantickej štruktúry vety

E. Tibenská vidí v teórii intencie slovesného deja, ktorej zakladateľom je E. Pauliny. Ten jazykový systém pokladá za syntézu fungovania významového a zvukového systému, pričom významový systém je v istom zmysle nadradený zvukovému. Jeho originálna koncepcia slovesnej intencie sa stala východiskom mnohých a mnohých syntaktických štúdií slovenských jazykovedcov. V súčasnosti intenčnú teóriu rozvíja vo svojich monografiách najmä J. Kačala.

V druhej kapitole E. Tibenská interpretuje názory o sémantickej štruktúre vety a o úlohe jednotlivých participantov v nej. Poukazuje na rôznorodosť prístupov k tomuto problému, čo súvisí s pestrosťou a najmä nejednotnosťou chápania ústredného pojmu (a termínu) subjektového participanta.

Autorka svoju vlastnú teóriu o sémantickej štruktúre vety predkladá v ďalších siedmich kapitolách, z ktorých vymenúvame ako kľúčové tie, čo už svojimi názvami naznačujú obsah monografie: *Sémantická štruktúra vety*, *Špecifikácie predikátu sémantickej štruktúry vety*, *Špecifikácie subjektového participanta sémantickej štruktúry vety*, *Špecifikácie objektového participanta sémantickej štruktúry vety*. Keďže sémantická štruktúra vety je veľmi komplexný jazykový jav, autorka ho skúma z mnohých aspektov – porovnáva zákonitosti medzi javmi skutočnosti s možnosťami ich jazykového stvárnenia, analyzuje všetky podstatné vnútrosystémové vzťahy, ako napr. vzťahy celku a častí, vzťahu významu a formy, ale aj medzivetné vzťahy (odlišné stváranie totožného výseku reality). Podľa autorky ústredným komponentom sémantickej štruktúry vety je predikát. Je to termín zastrešujúci jednotlivé špecifikácie vetného významu slovies alebo slovesno-menných spojení, je to hlavný vetotvorný činiteľ. Subjekt autorka charakterizuje ako ten participant sémantickej štruktúry vety, ktorý stojí v myšlienkovojazykovom spracovaní istého fragmentu celkovej situácie hierarchicky najvyššie v tom zmysle, že od neho sa odvíja predikát, teda vetný význam slovesa. Napokon prostredníctvom vzťahu predikátu k subjektu sa uskutočňuje aj vzťah medzi predikátom a objektom.

Knižka E. Tibenskej zaujme predovšetkým jazykovedcov s užším zameraním na syntax, pretože táto oblasť výskumu slovenčiny ešte stále nie je komplexne spracovaná. Autorka svojimi poznatkami posúva poznanie zložitej problematiky významovej štruktúry vety a prispieva tak k celkovému obrazu slovenskej skladby. Publikácia dáva veľa podnetov aj študentom, ktorí

pri štúdiu slovenského jazyka musia zvládnuť aj náročnejšie teoretické otázky sémantiky vety a celý jej pojmový i terminologický aparát. Monografia *Sémantická štruktúra slovenskej vety* im v tom dáva veľa príležitostí a podnetov.

Mária Pisárčiková

Dve knihy o pamäti dvoch miest

[DAVID, Jaroslav: Paměť města – názvy míst. Ostrava. (Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2012. 99 s. ISBN 978-80-7464-141-1) – DAVID, Jaroslav: Paměť města – názvy míst. Havířov. (Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě 2012. 93 s. ISBN 978-80-7464-140-4)]

Nebýva zvykom písať recenziu súčasne na dve publikácie, ale v prípade nových onomastických príspevkov ostravského jazykovedca J. Davida tento fakt umožňuje spoločná línia a jednotná myšlienka obidvoch prác. Podľa autora, ale aj podľa hlavného názvu obidvoch kníh ide o zachytenie (onymickej) pamäti dvoch sliezskych priemyselných miest – Ostravy a Havířova.

Obidve publikácie vznikli ako súčasť grantového projektu *Místní a pomístní názvy jako kulturní dědictví a zdroj regionální a národní identity Příprava metodiky ochrany místních a pomístních jmen podporovaného Programem aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity* (NAKI) Ministerstva kultúry Českej republiky a sú akýmsi bedekrom k výstavám, ktoré sa konajú v priebehu rokov 2012 a 2013 v Ostrave a Havířove.

Cieľom tohto projektu a týchto publikácií je priblížiť čitateľom (návštevníkom výstav) vývoj, formovanie a funkčné uplatnenie miestnej toponymie a urbanoným. J. David zvyrazňuje základné črty toponým, ktoré (aj podľa neho) sú pamäťou miest, pretože toponymá (bez ohľadu na to, či ide o ojkonymá alebo anojkonymá) „žijú“ v spoločnosti, ktorá sa pomocou nich orientuje v priestore, mení ich podobu podľa toho, ako im rozumie, ako ich vníma. Obidve knižky spája cieľ projektu, ale spojivkom je napokon aj

výsledok hľadania odpovedí na fungovanie toponým v ľudskej spoločnosti – spoluriešiteľom projektu je totiž Přemysl Mácha z Katedry sociálnej geografie Prirodovedeckej fakulty Ostravskej univerzity. Spolupráca onomastiky a sociálnej geografie vyústila do vyslovenia myšlienky, ktorou sa zaoberám už viac ako 15 rokov – society žijúce v určitom prostredí si pomenúvajú a označujú daný priestor názvami, ktoré sú známe im. Nečlenom týchto spoločenstiev tieto názvy nemusia byť známe, resp. nemusia viesť, aký objekt je pomenovaný daným názvom. V toponomastike sa takéto názvy označujú termínom sociálne toponymá a o nich píše aj Jaroslav David, ktorý v úvode knižky venovanej ostravskej toponymii na s. 7 píše: „V prostoru mesta vedľa standardizovaného uličného názvosloví existuje mnoho nestandardizovaných „živých“ miestnych názvů, které slouží jeho obyvatelům ke každodenní orientaci... Kromě těchto celoměstsky známých názvů existují také pojmenování lokální, užívaná např. studenty jedné školy, obyvateli jednoho domu nebo ulice.“

Obidve knihy majú veľmi podobnú štruktúru kapitol – v úvode autor predstavuje čitateľom, čo sú toponymá a akú majú funkciu, vysvetľuje starobylosť niektorých názvov z danej toponymickej oblasti, poukazuje na ich postupné transformovanie v jazyku, s čím často súvisí aj tzv. ľudová etymológia toponým. V knihe venovanej ostravskej toponymii uvádza príklad na premenovanie pôvodného ojkonyma *Čertova Lhotka* na *Mariánské Hory*. Podľa autorovho výkladu názvy tohto typu vznikli „bud' z osobného jména zakladatele či majitele, anebo, což se jeví jako pravděpodobnější, podle nějaké místní pověsti spojující lokalitu s čertem. Přívlastek *Čertův/Čertova* se často používal pro místa v odlehlých a zalesněných oblastech...“ (s. 20). Druhá časť ojkonyma *Čertova Lhotka* vznikla z apelatíva *lhota* – išlo o osadu, ktorá bola určitý čas oslobodená od platenia poplatkov, aby ľudia boli motivovaní prisťahovať sa tam. Osada evidentne vznikla v pôvodne zalesnených miestach a plocha na postavenie osady vznikla tzv. čertením (klčovaním) lesa (pozri napr. Doruľa, J.: Tri kapitoly zo života slov, Bratislava 1993, s. 86). Takto získané plochy sa označovali aj ako *čertaž*, *čertaže* i *čertovica*. Z toho vznikli na Slovensku napríklad toponymá *Čertovica*, vrch *Čertov* a pod. Autor má pravdu v tom, že názov *Čertova Lhotka* bol pre banickú osadu nevhodný z ideologických (či skôr psychologických) dôvodov a cez názov *Ostravská Lhotka* (1900) sa v roku 1901 zmenil až na podobu

Mariánské Hory – motiváciou názvu bolo vyjadrenie úcty k Panne Márii, apelatívna časť hory mala vyjadrovať miestne baníctvo. Premenovanie Čertovej Lhotky na Mariánsku Horu je dobrým príkladom tzv. reklamnej funkcie toponým, ktorej J. David v obidvoch knižkách venuje náležitú pozornosť.

Autorovi publikácie sa vo viacerých kapitolách podarilo zachytiť plastic-
ký obraz dynamických premien priemyselnej časti Sliezska poznačenej nie-
len ideologickými vplyvmi komunistického režimu, ale aj pestrým etnickým
zložením. Spoločenskú angažovanosť obyvateľov Československa päťde-
siatych rokov minulého storočia J. David dokumentuje verejnou súťažou
o názov dnešného mesta Havířov – obyvatelia navrhovali názvy *Bezručov*
(podľa básnika P. Bezruča), *Cingrov* (podľa sociálnodemokratického poli-
tika a novinára P. Cingra), *Šachtín*, *Fučíkov*, *Horníkov*, *Baníkov*, *Uhlíkov*...
(viac o tom autor píše v monografii *Smrdov, Brežněves, Rychlonožkova uli-
ce*, Praha, 2011). Navrhované názvy po mnohých desaťročiach vyvolávajú
úsmev, ale zároveň verne dokumentujú spontánne onomaziologické pomenú-
vacie procesy vtedajšej doby (a navyše ideologicky motivované). V prílohe
nájde čitateľ vzácne dokumenty – fotokópie listov s návrhmi názvov, ktoré
občania posielali vtedajšiemu Krajskému národnému výboru v Ostrave.

J. David približuje čitateľom dynamiku premien viacerých názvov – pre-
dovšetkým urbanoným, ktoré najčastejšie podliehali ideologickým vplyvom.
Obdobie najväčšieho premenúvania ulíc po roku 1989 J. David hodnotí ako
nevyhnutný krok skončenia ideologických vplyvov komunistickej moci.
Časový odstup (a vyprchanie revolučnej eufórie deväťdesiatych rokov)
mu však umožnil vysloviť kritický názor, že niektoré premenovania neboli
vhodné a len zapadali do celkového kontextu. Ulice typu *Jaroslava Seiferta*,
Jana Wericha nie sú v určitých mestách najvhodnejšie, pretože tieto osob-
nosti nemajú žiadnu spojitosť s daným regiónom. Určitú „uniformovanosť“
súčasných urbanoným J. David nazýva onymickou sterilitou a používa ju
nielen v súvislosti s tým, že takmer v každom meste sa nachádzajú ulice
a námestia pomenované po T. G. Masarykovi, E. Benešovi atď. Onymická
sterilita vzniká aj pri názvoch ulíc pomenovaných po historických medzní-
koch, prípadne po osobnostiach, ktoré však nemajú k danej lokalite žiadny
vzťah. Spojením takýchto názvov vznikajú paradoxné a často i humorné
komunikačné situácie typu (ako o nich píše aj J. David) – *Nastoupíte (na)*

29. dubna a vystoupíte až (na) 17. listopadu. S takýmito urbanonymami sa obyvatelia nestotožnia, preto si volia iné orientačné body, ktoré preberajú funkciu neoficiálnych miestnych toponým. Vznikajú (už spomínané) sociálne toponymá známe domácim obyvateľom. V oboch knihách J. David venuje pozornosť týmto sociálnym toponymám v kapitolách *Od Hodin až po Alšák aneb Jak se neztratit v Ostravě* a *Od Trojky až po Bludovičák aneb Jak se neztratit v Havířově*. Čitateľ si môže prečítať zaujímavú stať o názvoch typu *Bohemka, Bzenda, Fifejdy, Husák, Komeňák, Labužník, Leninka, Stalingrad, Tuzex, U Letadla* známych obyvateľom Ostravy a o názvoch *Azet, Byťák, Dialýza, Hokejka, Kafec, Kravín, Trojka, U Lenina* používaných obyvateľmi Havířova. J. Davidovi sa týmito knižkami podarilo vzbudiť (nie)len u obyvateľov Ostravy a Havířova záujem o vlastnú históriu, o fungovanie miestnych názvov v bežnej komunikácii a potvrdiť vznik a fungovanie sociálnych toponým. Tieto myšlienky J. David potvrdzuje v závere knižky venovanej ostravskej toponymii: „Možná si díky nim uvědomíte to, co jste o svém bydlišti nevěděli, nebo čeho jste si neměli čas všimnout. A zjistíte, jak důležitá je znalost zeměpisných jmen pro identitu jeho obyvatel, pro jejich vztah k místu a pocit sounáležitosti. Prostřednictvím porozumění jménům míst si uvědomujeme, že tady jsme doma. Právě znalost a používání názvů jako *U Helbicha, Na Frýdlantských mostech* nebo *U Rondlu* obyvatelé Ostravy odlišuje od těch, kteří do města „pouze“ dojíždějí.“

Objavovanie a poznávanie priestoru, v ktorom žijeme, poznanie jeho histórie je zároveň aj poznávaním histórie vlastnej osobnosti. V tejto súvislosti až nadčasovo vyznievajú slová Archívu ministerstva vnútra z roku 1945 k zmenám zemepisných názvov: „Místní názvy třeba chrániti stejně, jako každou historickou památku rázu věčného.“

Jaromír Krško

SPYTOVALI STE SA

Vertikulátor verzus vertikutátor. – V súčasnosti sa nejeden majiteľ záhrady rád pochváli pekne udržiavaným trávnikom a v špecializovaných obchodoch si môže kúpiť celý rad prípravkov, nástrojov a mechanizmov na zakladanie a udržiavanie trávnikov. V jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme zaznamenali niekoľko dopytov na správnu podobu názvu prerezávacieho stroja (resp. aj ručného nástroja) na trávnik, ktorý sa v súčasnosti predáva ako *vertikulátor* i *vertikutátor*.

Niektorí odborníci na trávniky zastávajú názor, že jediné správne pomenovanie mechanizmu na vertikálne prerezávanie trávника je *vertikutátor*, v ktorom morféma *-kut-* súvisí s anglickým slovom *cut* s významom „rez, rezať, strih, strihať“. Podobu *vertikulátor*, ktorá je zatiaľ ako jediná lexikograficky spracovaná vo Veľkom slovníku cudzích slov autorov S. Šalinga – M. Ivanovej-Šalingovej – Z. Maníkovej (2008) spolu so slovami *vertikulovať*, *vertikulovanie*, *vertikulácia*, odmietajú ako skomoleninu názvu *vertikutátor*. Pri podrobnejšom pohľade na danú problematiku sa však situácia ukazuje v inom svetle.

V angličtine, na ktorú sa zástancovia názvu *vertikutátor* odvolávajú, používa sa na pomenovanie mechanizmu na vertikálne prerezávanie trávnikov niekoľko výrazov, napr. *lawn* (t. j. trávnikový) *verticulator* – čomu v slovenčine zodpovedá používaný a lexikograficky spracovaný ekvivalent v adaptovanej podobe *vertikulátor*; (*lawn*) *verticutter* – čomu by zodpovedala adaptovaná podoba *vertikutér*, ktorá sa však v slovenčine nepoužíva; (*lawn*) *scarifier* (čo by sa dalo preložiť ako *zjazvovač trávника*) a *aerator*, po slovensky *prevzdušňovač*. Slovenské pomenovanie *prevzdušňovač* sa popri ďalšom domácom názve *prerezávač* používa aj v slovenskej jazykovej praxi. Názov v podobe *verticutator* sme na anglických internetových stránkach nenašli a výrazy *verticutator* či *verticutate* sa neuvádzajú ani v anglických slovníkoch. Názov nástroja utvorený od anglického slovesa *cut* má v angličtine tvar *cutter* (rezač, strihač).

Pôvod slova *vertikutátor*, ktoré sa novšie používa v slovenčine aj v češtine, je nejasný. Z názvov daného mechanizmu v iných jazykoch má k podobe *vertikutátor* najbližšie nemecký výraz *Vertikutierer*. Slovo *vertikutátor* však mohlo vzniknúť aj skrížením anglického pomenovania *verticutter* a staršej slovenskej zdomácnenej podoby *vertikulátor*. Napriek tomu dnes názov *vertikutátor* v jazykovej praxi výrazne konkuruje názvu *vertikulátor* a nemožno vylúčiť, že v budúcnosti bude v slovníkoch dané pomenovanie spracované ako dvojtvar. Terminologický súboj názvov *vertikulátor* verzus *vertikutátor* v odbornej verejnosti by sa mohol ukončiť uprednostňovaním slovenských pomenovaní (*vertikálny*) *prerezávač (trávnika)* alebo *prevzdušňovač (trávnika)*, ktoré sa takisto používajú v jazykovej praxi a sú všeobecne zrozumiteľné.

Katarína Kálmánová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (37)

V pripravovanom treťom zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka sa spracúva lexika v rozmedzí písmen M, N a časť O. Veľké zastúpenie majú najmä predponové slovesá, spomedzi ktorých vyberáme časť expresív utvorených pomocou predpony *na-*.

Niektoré z nich sa slovníkovo opisujú po prvý raz. V citovo zafarbenej lexike, najmä v hovorovej sfére, možno nájsť aj iné slovné druhy, napr. častice. Niektoré z nich neboli dosiaľ zachytené a opísané, patrí k nim i častica *nabetón*.

naaranžovať -žuje -žujú -žuj! -žoval -žujúc -žovaný -žovanie dok. 1. (čo) ▶ upraviť hudobné dielo pre určité nástrojové al. spevácke obsadenie; výberom a zaradením prvkov, motívov vytvoriť istú štruktúru diela: *n. skladbu; nanovo n. jednu zo starších piesní; n. všetky sekcie v orchestri; všetko som pripravil, naaranžoval a s kapelou sme to nacvičili; klávesy a vokály boli výborne naaranžované*

2. (čo; zried. koho) ▶ usporiadať jednotlivé predmety (ľudí) tak, aby tvorili vkusne a zladene pôsobiaci celok: *n. kyticu, ikebanu; n. predvianočné výklady; n. slávnostnú tabuľu pre väčší počet hostí; ozdobené medovníčky naaranžovala do košíčkov; fotograf šikovne naaranžoval deti do rozličných póz; scéna javiska je pôsobivo naaranžovaná*

3. (čo) ▶ zabezpečiť všetko potrebné na úspešný priebeh nejakej akcie, vhodne usporiadať; syn. zorganizovať, pripraviť: *n. veľkolepé privítanie zahraničných hostí; n. stretnutie priateľov; Takú situáciu nemôže naaranžovať nijaký dnešný šarlatán, tú môže vytvoriť iba sám život.* [P. Vilikovský]

4. expr. (čo) ▶ zmeniť veci a vzťahy, ktoré boli súčasťou istej udalosti, tak, aby sa zastreli pravé príčiny al. skutočný priebeh udalosti; syn. nafingovať:

n. zločin ako nehodu; n. samovraždu; podpaľačstvo bolo zámerne naaranžované ako požiar

▣ nedok. ↗ **aranžovať**

nababrať -re -rú -ri! -ral -rúc -raný -ranie dok. hovor. expr. **1.** (čo čím; komu čo čím) ▶ neodborne, amatérsky natrieť povrch predmetu niečím, obyč. ochranným náterom, farbou; naniest' hrubšiu vrstvu nejakej hmoty na niečo: *n. pánty olejom; n. topánky čiernym krémom; n. palacinky džedom; nababral som bránu žltou farbou; nababral mu tvár mydlom a pustil sa do holenia*

2. (čo) ▶ farbami, pastelkami, ceruzkou a pod. vytvoriť (jednoduchý) neúhladný obrázok, nedbanlivo niečo namalovať, nakresliť; syn. načarbať, namachliť: *nababral si čosi do zošita; Ak vás tá hnedá Madonna [obraz] neurazí, môžete ju darovať aj nekresťanovi, nemusíte vraviť, že to nababral Imro Tekel, a ešte k tomu františkán.* [V. Šikula]

nababrať sa¹ -re sa -rú sa -ri sa! -ral sa -rúc sa -ranie sa dok. hovor. expr. (čím) ▶ naniest' si určitú hmotu na pokožku, natrieť sa niečím: *n. sa nahrubo mejkapom, opalovacím krémom; n. sa hojivou masťou*

nababrať sa² -re sa -rú sa -ri sa! -ral sa -rúc sa -ranie sa dok. hovor. expr. (s čím) ▶ s veľkým nasadením sa venovať nejakej činnosti; starostlivo až puntičkársky sa niečím zapodievať: *už som sa toľko s tou voliérou nababral; dosť som sa nababral s tým motorom; máš pravdu, veľmi sme sa s tým nenababrali*

nabacať -cá -cajú -caj! -cal -cajúc -caný -canie dok. det. (koho (po čom)) ▶ udrieť jemne a viackrát rukou (obyč. po zadočku) al. len naznačiť bitie na znak napomenutia: *nabacáme ťa, ak nebudeš poslúchať; nabacala som bábiku po zadku*

nabaláchať -cha -chajú -chaj! -chal -chajúc -chaný -chanie dok. expr. **1.** (koho na čo) ▶ ovplyvniť niekoho nepravdivými informáciami tak, aby urobil istý nerozumný čin, zlé rozhodnutie, nahovoriť, naviesť niekoho na niečo; syn. nablázniť, nakriatnuť: *nedajte sa n. na hocičo; dal sa n. na túto metódu chudnutia; nabaláchali ju na veľmi lacný prenájom*

2. (koho čím/s vedľajšou vetou) ▶ priviesť niekoho do zmätku, do omylu prostredníctvom klamstva, ohlúpiť; syn. obalamutiť, pobalamutiť: *nenechať sa n. reklamami; otca nabaláchal rečičkami o lepšom živote; Nabaláchal mamu, že si v Čechách zarobí viac ako na Slovensku, vypýtal si od nej tisíc korún.* [D. Dušek]; *Ja som sa im nechal nabaláchať iba raz, pred desiatimi rokmi, a to mi stačilo.* [Slo 2002]

3. (komu čo/s vedľajšou vetou) ► presvedčiť niekoho o niečom nepravdivom, založenom na lži, rozšíriť, roznieť falošné správy, fámy; syn. nahučať: *n. niekomu niečo; treba ľuďom niečo vhodné n.; A aby ste nepovedali, že vám chcem niečo nabaláchať, prečítajte si.* [J. Domasta]; *Kto im nabaláchal, že magistru zavraždili?* [L. Jurík]

■ nedok. ▸ **baláchať**

nabalit' -lí -lia nabal' -lil -liac -lený -lenie dok. 1. ((komu) čo; čo do čoho) ► nachystať batožinu pred cestou; uložiť veci do tašky, kufra, batoha a pod.; syn. pobaliť, zballiť: *n. ruksak, kufre, tašky; n. si všetko potrebné na cestu; n. potraviny do košíka; čo ti treba n.?*; *po nabalení batožiny sme vyrazili rovno do hôr; Emike trochu upratala izbu, nabalila si kabelku, rozlúčila sa so švagrinou.* [R. Sloboda]

2. (koho čím) ► pripraviť, nachystať niekomu väčšie množstvá niečoho, zapopatríť niekoho dostatočným množstvom potrebných vecí: *nabalila dcéru mäsom a koláčmi; odchádzam nabalená dobrotami mojej tety; A tak by sa na kúpalisku Lido dost' hladovalo, keby nás naše mamy poriadne nenabalili jedlom na celý deň.* [J. Satinský]

3. (čo do čoho) ► vložiť vopred vyčlenené množstvo niečoho do obalu, urobiť balíky, nachystať balením po dávkach; syn. naporciovať: *n. mäso do fólie; n. pirohy do rovnakých balíčkov a vložiť do mrazničky; zmes môžete n. do uzatvárateľných vreciek*

4. hovor. al. publ. (čo na seba) ► naviazať na seba, pripojiť k sebe niečo: *situácia nabalila na seba niekoľko problémov; zahraničné firmy nabalili na seba množstvo pracovných miest; Seriál sa ujal, zmenil sa na reláciu, ktorá nabalila na seba rozličné iné funkcie.* [LT 1998]

5. hovor. expr. (koho) ► získať si náklonnosť opačného pohlavia, mať ľúbostný vzťah, nahovoriť si niekoho; syn. zballiť: *n. peknú babu; n. si úžasného chalanu; kolegyňa nedávno nabalila veľkého fešáka; Viani som v Budapešti nabalil jednu krásavicu.* [I. Kšiňan]

■ fraz. expr. *nabalit' si vrecká* obohatiť sa, obyč. nezákonne

■ nedok. k 1,2,3,5 ▸ **balliť**

nabláznit' -ni -nia (ne)nabláznit' -nil -niac -nený -nenie dok. expr. 1. (koho na čo/s vedľajšou vetou) ► presvedčaním, dôvodením nahovoriť niekoho na niečo často bláznivé, pochabé, nalákať, navnadiť; syn. nabaláchať, nakriatnuť: *nechat' sa n. na zoskok; na toto sa viac nedám n.!*; *nabláznila som kamarátku na cestovanie; nabláznili ho, aby s nimi išiel*

2. (koho (na čo/s vedľajšou vetou)) ► uviesť niekoho do omylu, zmiast' ho al. ho naviesť na niečo škodlivé, zlé, nevýhodné, obalamutiť; syn. nabaláchať: *spochiatku sa nechal n.; nabláznil zamestnancov a rozbehol niečo, čo nevedel riadiť; podvodník nabláznil ľudí, aby uložili peniaze do fondov*

nabláznit' sa -ni sa -nia sa -ni sa! -nil sa -niac sa -nenie sa dok. expr. ► postupne vykonať bláznivé činy až do nadobudnutia pocitu uspokojenia, nastvárať sa, navystrájať sa do vôle; syn. vybláznit' sa: *tri hravé šteniatka sa vedia n.; júj, tak sme sa dnes vonku nabláznili; Keď sa dosýta nabláznili, nechali starca na dvore a išli znova priať.* [A. Chudoba]

nabetón pís. i **na betón** čast. hovor. expr. ► vyjadruje dôrazné presvedčenie o platnosti istého výroku, výpovede, potvrdzuje hodnovernosť, zaručenosť, určite, naisto, istotne, celkom isto; syn. betónovo: *viem to n.; s kým možno n. rátať?; takého chlapíka stretnete n. len v spoločnosti krásnych žien; Inými slovami, ak si otvoríte malý obchodík a štát vám nevráti peniaze, s ktorými nabetón počítate, je to váš problém.*

Jana Končalová

Vysvetlivky

Typografické značky

- uvádza výklad
- ↗ odkaz
- ▣ frazeológia, parémie
- ▣ prihniedzovanie

Zoznam použitých skratiek zdrojov

LT – Literárny týždenník

Slo – Slovo

Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (3)

V texte nadpísanom *Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka* pokračujeme v uverejňovaní slov, s ktorými sme sa v ostatných rokoch stretli najmä v odborných, ale čiastočne aj v publicistických textoch a ktoré nie sú v doterajších vydaniach KSSJ (viac o tom pozri v Kultúre slova, 2013, roč. 47, č. 1, s. 60).

bleskovica -e -víc ž. (slovo je už v SSSJ) tech. podlhovastý predmet tvorený jadrom z detonujúcej výbušniny obklopeným ohybným obalom: *ohybná b., prenos detonácie z b-e na b-u*; **bleskovicový** príd. (slovo je už v SSSJ): *b. roznet, b. oneskorovač, b-á nálož*

blikavka -y -viek ž. **1.** blikajúca svetlicová raketa, druh zábavnej pyrotechniky: *zelená b., farebné b-y* **2.** svietidlo s blikajúcim svetlom: *neónová b.*

bodkočiarkovaný príd. (slovo je už v SSSJ) skladajúci sa z bodiek a vodorovných čiarok: *b-á čiara, b-á krivka*

bremenový príd. vzťahujúci sa na bremeno, týkajúci sa breмена: *b. hák na žeriave; b. magnet; b. moment, b-á jednotka, b-á charakteristika žeriava*

bridličnatý príd. (slovo je už v SSSJ) geol. obsahujúci bridlicu; majúci vlastnosti bridlice: *b. podklad, b. vápenec, b-á hornina; b-á vrchovina*; **bridličnatosť** -i ž. (slovo je už v SSSJ): *b. hornín, b. mastenca*

briketovanie -ia s. (slovo je už v SSSJ) zhotovovanie brikiet: *b. pilín, b. slamy, b. biomasy, b. odpadu; lis na b., stroje na b.*

brodisko -a -disk s. (slovo je už v SSSJ) **1.** plytké miesto obyč. vo vodnom toku **2.** plytký bazén určený na brodenie: *detské b.* **3.** miesto na kúpalisku s plytkou vodou, kadiaľ sa prechádza do bazéna: *vstupovať do bazéna cez b. so sprchou*

celotelový príd. týkajúci sa celého tela; zasahujúci celé telo: *c. oblek, c. úbor, c. bezpečnostný postroj, c-é plavky; c. krvný obeh, c. obeh tkanivovej tekutiny, c. krvný tlak; c. zábal, c. vírivý kúpeľ, c-á masáž; c-á diagnostika; c-é vibrácie*

čistiteľný príd. (slovo je už v SSSJ) ktorý sa dá čistiť: *č. povrch, č-á žehlička; ľahko č. materiál; č. parou; čistiteľnosť -i ž. (slovo je už v SSSJ): *dobrá č. povrchu, ľahká č.**

Text vznikol pri riešení grantového projektu *Konfrontačný výskum slovnej zásoby slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra – 2. etapa* (VEGA č. 2/0076/12).

deaktivácia [d-t-] -ie L -ii ž. odb. skončenie činnosti, účinnosti, pôsobenia niečoho: *d. internetu, d. služby, d. systému, d. zvukovej signalizácie*; **deaktivačný** príd.: *d. kód, d. proces, d. systém; d. poplatok; d-á správa; d-á anténa, d-é tlačidlo; d-é práce*; **deaktivačne** prísl.: *pôsobiť d.*

deaktivovať [d-t-] -uje -ujú nedok. i dok. (slovo je už v SSSJ) odb. zabráňovať, zabrániť nejakej činnosti; končiť, skončiť činnosť, účinnosť, pôsobenie niečoho; rušiť, zrušiť aktívny stav niečoho: *d. funkciu, d. službu; d. blokovanie tlačidiel, d. imobilizér; d. zobrazovanie reklám*

deaktivovateľný [d-kt-] príd. odb. ktorý sa dá deaktivovať: *d. airbag spojujúca; d-á samolepiaca etiketa; d-é balenie*

dekódovateľný [d-] príd. odb. ktorý sa dá dekódovať: *d. kód, d. signál, d-á správa*; **dekódovateľnosť** -i ž.: *ľahká d., selektívna d.; zabezpečiť d.*

dekontaminácia [d-] -ie L -ii ž. (slovo je už v SSSJ) odb. odstraňovanie, odstránenie znečistenia chemikáliami, rádioaktívnymi látkami, rozličnými mikroorganizmami ap., odmorovanie, odmorenie: *d. pôdy, d. vody, d. osôb, d. zemin znečistenej ropou, d. zasiahnutého územia; d. dezinfekčnými prostriedkami*; **dekontaminačný** príd. (slovo je už v SSSJ): *d. faktor; d. proces, d-é práce; d. prostriedok, d. roztok; d. bazén, d. stan, d-á jednotka, d-é zariadenie; d-é nášľapné rohože*; **dekontaminačne** prísl.: *pôsobí d. na bakteriálne bunky*

dekontaminátor¹ [d-] -a D a L -OVÍ mn. N -i A -OV m. živ. odb. kto vykonáva dekontamináciu: *vodič d., d. v atómovej elektrárni*

dekontaminátor² [d-] -a D -u L -e mn. N a A -y m. neživ. odb. zariadenie slúžiacie na dekontamináciu: *d. vzduchu, vysokovýkonný d. ovzdušia*

dekontaminovať [d-] -uje -ujú nedok. i dok. (slovo je už v SSSJ) odb. odstraňovať, odstrániť znečistenie chemikáliami, rádioaktívnymi látkami, rozličnými mikroorganizmami ap., odmorovať, odmoreť: *d. priestor; d. techniku; schopnosť d. osoby; d. dezinfekčným prostriedkom; dôkladne d.*

dekor, dekór [d-] -u L -e mn. N a A -y (slovo je už v SSSJ): **1.** ozdoba, výzdoba, dekorácia, vonkajší vzhľad: *nový d., vianočný d., svadobný d., smútočný d.; odnímateľný d.; d. na soklové lišty; nábytok s d-om orechového dreva, sklo s kvetinovým d-om* **2.** formálna vážnosť, dôstojnosť: *zachovať si d.; dekorový, dekórový* príd. k 1: *d. povrch; d. papier, d-á kolekcia; d-á vrstva; d-á kombinácia, široká d-á škála*

delička -y -číek ž. tech. mechanizmus na rovnomerné rozdeľovanie niečoho, rozdeľovačka: *d. plynu; d. liekov, d. cesta, d. pneumatík*

demineralizovaný [d-n-l-] príd. odb. zbavený minerálnych látok: *d. mliečny prášok*, *d. pleťový toner*; *d. zub*, *d-á voda*, *d-á vzorka*

depkár [d-] -a D a L -OV i mn. N -i A -OV m. živ. slang. depresant; depkárka -y -rok ž.; depkársky¹ príd.: *d. mladík*; *d. život*; *d. deň*; *d. obrázok*, *d. článok*, *d. príspevok*; depkársky² prisl.: *písať d.*, *pôsobiť d.*

depozitár¹ [d-] -a D a L -OV i mn. N -i A -OV m. živ. (slovo je už v SSSJ) odb. OSOBA preberajúca niečo do úschovy: *činnosť d-a*, *funkcia d-a*, *odmena d-a*, *poplatky d-ovi*, *informácie o d-ovi*, *evidencia dobrovoľných d-ov*; **depozitárka** -y -rok ž.; **depozitársky** príd.: *d. poplatok*, *d-a činnosť*, *d-a zmluva*, *d-e služby*

depozitár² [d-] -a D -U L -i mn. N a A -E m. neživ. (slovo je už v SSSJ) odb. **1.** priestor v knižniciach, galériách ap. na úschovu zbierkových predmetov: *zbierkový predmet uložiť do d-a* **2.** inštitúcia na úschovu peňazí, cenných papierov, šperkov ap.: *centrálny d.*, *d. cenných papierov*, *d. podielového fondu*, *d-om fondu je banka*

depressant¹ [d-] -a D a L -OV i mn. N -i A -OV m. živ. odb. osoba podliehajúca depresiam: *d-i sa skôr stanú závislými*; *väčšina d-ov je len na liekoch*; **depressantka** -y -tiek ž.: *vyliečená d.*, *labilné d-y*

depressant² [d-] -a D -U L -E mn. N a A -Y m. neživ. odb. **1.** prísada znižujúca bod tuhnutia rafinovaných ropných olejov v zimnom období, znižovač: *d. upravujúci zimné vlastnosti nafty* **2.** látka spomaľujúca činnosť mozgu: *alkohol je sedatívum a d.*; **depressantný** príd.: *d. účinok*, *d-á prísada*

detegovať [d-t-] -uje -ujú nedok. i dok. (slovo je už v SSSJ) odb. uskutočňovať, uskutočniť detekciu, vyhľadávať, vyhľadať, odhaľovať, odhaliť niečo skryté, zisťovať, zistiť: *d. gravitačné vlny*, *d. kozmické žiarenie*; *d. pohyb osôb*; *d. výskyt patologických zmien*; *spoločlivo d. zvýšený výskyt dymu*

detegovateľný [d-t-] príd. odb. ktorý sa dá detegovať: *d. signál*, *d. vzostup protilátok*; *d. ukazovateľ rizika*; *d-á hodnota*; *d-á prítomnosť vírusu*; **detegovateľnosť** -i ž.: *lahká d.*; *d. mikrozložiek*, *d. priebehu reakcie*

dezaktivácia [d-t-] -ie L -ii ž. (slovo je už v SSSJ) **1.** odb. skončenie činnosti, účinnosti, pôsobenia niečoho, deaktivovať: *d. katalyzátora*, *d. súboru dát* **2.** chem., biol. zbavovanie, zbavenie účinnosti látok fyzikálnym al. chemickým procesom: *d. etanolu v pečeni*; *postupná d. prímеси* **3.** odb. odstraňovanie, odstránenie rádioaktívneho zamorenia: *d. terénu*, *d. budov a materiálu*, *častočná d. vody*, *pravidelná d. vozidiel*; **dezaktivačný** príd.:

d. účinok, d. postup; d. roztok, d-á zložka, d-é prostriedky; d-é zariadenie; dezaktivačne prisl.: *pôsobiť d.*

dezaktivovať [d-t-] -uje -ujú nedok. i dok. (slovo je už v SSSJ) **1.** odb. končiť, skončiť činnosť, účinnosť, pôsobenie niečoho: *d. kód, d. funkciu* **2.** chem., biol., lek. zbavovať, zbaviť účinnosti niečoho fyzikálnym al. chemickým procesom: *látky schopné d. nabitú časticu; d. jed; d. hormóny, d. rakovinu* **3.** odb. odstraňovať, odstrániť rádioaktívne zamorenie: *d. zamorený priestor*

distribútor² [d-] -a D -u L -e mn. N a A -y m. neživ. odb. zariadenie slúžiace na distribúciu niečoho: *d. betónu, d. tekutín; d. signálu*

dlážkovina -y -vín ž. dlážková krytina: *pružná d., protišmyková d., gumová d., laminátová d., textilná d.; dlážkovinový* príd.: *d. materiál*

dohľadový príd. súvisiaci s dohľadom, týkajúci sa dohľadu; vykonávajúci dohľad: *d. audit; d. systém, kamerový d. systém, d. videosystém; d. softvér; d-á funkcia; d-é centrum; d. orgán, d-é pracovisko*

dohodár -a m. kto má uzavretú dohodu o vykonaní práce alebo dohodu o pracovnej činnosti: *d. s pravidelným príjmom, d. s nepravidelným príjmom, zamestnávanie d-ov, odmeny pre d-ov; dohodárka* -y -rok ž.; **dohodársky** príd.: *d. príjem, d-a byrokracia, d-a zmluva, d-e práce, d-e platy; meniť pracovné miesta na d-e*

dochladiť -í -ia -d'! dok. úplne schladiť; dodatočne schladiť: *d. motor, d. reaktor, d. teplotnú látku, d. vyhorené palivo; d. na teplotu +2 °C; voľné dochladenie na vzduchu; dochladzovať -uje -ujú nedok.*

dochladzovací príd. slúžiaci na dochladzovanie; umožňujúci dochladzovanie: *d. dvojcestný termostatický ventil, d. výmenník, d-ia špirála, d-ie zariadenie*

domiešať -a -ajú dok. (slovo je už v SSSJ) **1.** dokončiť miešanie: *d. krém; d. omietku, d. betón; domiešanie betónovej zmesi* **2.** dodatočne namiešať: *d. farbu, d. farebný odtieň; domiešavať -a -ajú nedok.*

domiešavač -a mn. N a A -e m. neživ. (slovo je už v SSSJ) miešačka na automobilovom podvozku na domiešavanie betónovej zmesi ap.: *d. na prepravu betónu; veľkoobjemový d.; d. na nákladné vozidlo; domiešavačový* príd.: *d. náves; d-á nadstavba*

dopredný príd. odb. smerujúci dopredu; pôsobiaci smerom dopredu: *d. pohyb, d. náklon; d. let vrtuľníka; d-á rýchlosť; d. smer, d. tok; d. ťah*

dopružovanie -ia s. (slovo je už v SSSJ) odb. postupné ustaľovanie pôvod-

ného tvaru predmetu po odstránení príčiny jeho elastickej deformácie: *d. materiálu; d. plávajúcich podláh; mäkke d. podvozka; medza d-ia*

dopružiť -í -ia dok. odb. dodať pružnosť: *unavenú pružinu možno d. matičou; dopružovať* -uje -ujú nedok. *dotiahnutá skrutka d-uje*

dopytovací príd. (slovo je už v SSSJ) slúžiaci na dopytovanie: *d. formulár; d. výraz, d-ia metóda; d. impulz, d. signál; d-ia rádiolokačná stanica; d. jazyk; d. portál, d. server, d. systém*

dopytovač -a N a A -e m. odb. systém slúžiaci na vysielanie dopytovacích impulzov, na prijímanie odpovedí od iného systému a na ich vyhodnocovanie: *rádiový d., rádiolokačný d., identifikačný d., anténa d-a; palubné d-e*

dopytovanie -ia s. odb. získavanie informácií na základe odpovedí (skúmaných osôb): *metóda d-ia, prieskum d-ím; osobné d., telefonické d., d. pomocou počítača*

doregulovať -uje -ujú dok. dokončiť regulovanie; dodatočne zregulovať: *d. tlak, d. teplotu v miestnosti termostatom, d. vykurovacie systémy; d. úrokové miery*

dosadací príd. odb. týkajúci sa dosadania, súvisiaci s dosadaním; slúžiaci na dosadanie: *d. tlak, d-ia plocha, d-ia rýchlosť; d. čap, d. krúžok, d. prsteneček, d. tanier pružiny; nakladací mostík s výklopným d-ím plechom*

dosahový príd. odb. **1.** súvisiaci s dosahom, dosiahnutím: *d. rádius; d-á vzdialenosť; d-é možnosti a manévrovacie schopnosti vodičára; d. priestor kt. možno dosiahnuť z istého miesta* **2.** súvisiaci so sférou pôsobenia, vplyvu, s účinnosťou: *d-é a hodnotiace štúdie*

dúchadlo -dla s. (slovo je už v SSSJ) tech. zariadenie na vháňanie vzduchu al. plynu: *membránové d., teplovzdušné d., vysokotlakové d.; d. bioplynu; ručné mechanické d., d. na rozfúkanie pahreby pri grilovaní; záhradné d. záhradný fúkač; dúchadlový* príd. (slovo je už v SSSJ): *d. filter, d-á stanica*

dúchareň -rne -rní D -rniam L -rniach ž. tech. miestnosť v čistiarni odpadových vôd, v ktorej sú umiestnené dúchadlá: *d. biologického čistenia; d. plynu*

Matej Považaj

Z JAZYKOVÝCH RUBRIÍK

Oveľa (nie ďaleko) viac

SILVIA DUCHKOVÁ

Mnohí z nás už počuli vyjadrenia, že niekto má na štúdium *ďaleko väčšie predpoklady*, že prínos nejakej investície je *ďaleko vyšší ako náklady*, alebo nás niekde presviedčali, že máme *ďaleko lepšie možnosti, ako stráviť večer*. Vo všetkých prípadoch sa pomocou príslovky *ďaleko* v spojení s druhým stupňom prídavného mena chcela vyjadriť väčšia miera nejakej vlastnosti: *veľké – väčšie predpoklady, vysoké náklady – vyšší prínos, dobré – lepšie možnosti*. Príslovka *ďaleko* je odvodená od prídavného mena *ďaleký* a má význam „vo veľkej priestorovej vzdialenosti, vo väčšom časovom odstupe“, napr. *bývať ďaleko od centra, prázdniny sú ešte ďaleko*. Jej opakom je príslovka *blízko*. Väčšiu mieru nejakej vlastnosti vyjadrujeme príslovkou *oveľa*, ktorej synonymnými výrazmi sú príslovky *omnoho, značne* – porov. *oveľa smelšie kroky, oveľa viac zmyslu pre humor*. Aby vety citované na začiatku vyjadrili zamýšľaný význam, príslovku *ďaleko* v nich nahradíme príslovkou *oveľa*: *oveľa väčšie predpoklady, prínos oveľa vyšší ako náklady, oveľa lepšie možnosti*.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 47, 21. novembra, s. 19)

Nadväzný, v nadväznosti...

SILVIA DUCHKOVÁ

V toku reči môžeme zachytiť napr. takéto slovné spojenia: *návazný let do Londýna, návazná reakcia, vyššia produkcia a návazne väčší odbyt, v nadväznosti na diskusiu*. Výrazy *návazný, návazná, návazne, v nadväznosti* by

sa mali odvodzovať od slovesa *naväzovať*. Také však v slovenčine nemáme. Máme iba dokonavé sloveso *naviazať* k nedokonavému slovesu *viazať*, ktoré má význam „viazaním zhotoviť, nahromadiť“, napr. *naviazať snopy, naviazané vence*. V úvodných slovných spojeniach však nejde o viazanie, ale o pripájanie k niečomu, napájanie na niečo, presnejšie nasledovanie za niečím, čo predchádza. Tento význam vyjadruje nedokonavé sloveso *nadväzovať* (dokonavé *nadviazať*), napr. *na most nadväzuje výstavba obchvatu, autori nadväzujú na predchádzajúci projekt*. Od slovesa *nadväzovať* tvoríme aj prídavné meno *nadväzný*, od ktorého je príslovka *nadväzne* i podstatné meno *nadväznosť*. *Let do Londýna* je teda *nadväzný*, podobne hovoríme o *nadväznej reakcii*, o *vyššej produkcii a nadväzne väčšom odbyte* a niečo sa začína *v nadväznosti na diskusiu*.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 49, 5. decembra, s. 19)

Datle nie sú d'atle

IVETA VANČOVÁ

Jedným z najsladších druhov exotického ovocia, ktoré si aj u nás tradične našlo miesto na vianočnom stole, je sušená *datľa*, plod rastliny *datľovníka obyčajného*. Slovo *datľa* je podstatné meno ženského rodu, podľa zakončenia sa skloňuje podľa vzoru *ulica* a v nominatíve a akuzatíve množného čísla má tvar *datle*, napr. *sušené datle, sladké datle, predávame datle*. V predvianočnom čase sa však môžeme stretnúť s oznamom, že niekto ponúka na predaj *sušené d'atle*. Drobnú zámenu dvoch spoluhlások odlišujúcich sa len mäkkosťou (*d* a *d'*) možno viacerí kupujúci ani nepostrehnú, no pozornejší zákazníci môžu zostať v rozpakoch. Slovo *d'atle* je tvar nominatívu a akuzatívu množného čísla podstatného mena mužského rodu *d'atel'*, ktoré, ako všetci vieme, pomenúva vtáka s mocným zobákom a červenou čiapočkou. Predajcovia *datlí* by si mali preto radšej skontrolovať, či v letákokoch a na vývesných tabuliach naozaj ponúkajú ovocie.

Na záver pripomíname: *datle* sú sladké ovocie, *d'atle* sú užitočné vtáky.

(Roľnícke noviny, 2008, č. 50, 12. decembra, s. 19)

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300